

**МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ «ДОНИШГОҲИ
ДАВЛАТИИ ҚҶЛОБ БА НОМИ АБУАБДУЛЛОҲИ РҶДАҚИ»**

ВБД 502.64: 332.142.4+338.482.22(575.34/35)

Бо ҳуқуқи дастнавис

Каримҷони Музаффар

**ҶАНБАҲОИ ГЕОЭКОЛОГИИ ЗАРФИЯТИ
ТАБИИЮ РЕКРЕАТСИОНИИ ТОҶИКИСТОНИ
ҶАНУБУ ҒАРБӢ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ САӢӢҲИИ
ИЛМИЮ МАЪРИФАТӢ ДАР МИНТАҚА**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии
номзади илмҳои география аз рӯи ихтисоси
1.6.7. Геоэкология

Қўлоб – 2026

Диссертатсия дар кафедраи география ва сайёҳии факултети география ва иқтисодиёти рақамии Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ” иҷро гардидааст.

Рохбари илмӣ: **Раҳимов Абдулфаттоҳ Ибрагимович** - доктори илмҳои география, профессори кафедраи геоэкология ва методикаи таълими Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров”

Муқарризони расмӣ: **Усманов Маруфджан Рустамович** - доктори илмҳои география, профессори кафедраи географияи иҷтимоӣ-иқтисодии факултети география ва экологияи Донишгоҳи давлатии Самарканд ба номи Шароф Рашидов (Ҷумҳурии Ўзбекистон);

Мухаммадизода Амриддин Мухаммадӣ - номзади илмҳои география, дотсенти кафедраи методикаи таълими география ва туризми Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни”.

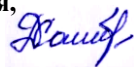
Муассисаи пешбар: **Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев**

Ҳимояи диссертатсия санаи “24” октябри соли 2026, соати 10⁰⁰ дар маҷлиси шурои диссертатсионии 6D.KOA-098 назди Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров” (735700, шаҳри Хучанд, кӯчаи Гагарин 147, толори шурои диссертатсионӣ, e-mail: s.dilorom777@gmail.com, телефони котиби илмӣ: (+992) 92 787 87 45) баргузор мегардад.

Бо мазмуни диссертатсия дар китобхонаи илмӣ Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров” ва тавассути сомонаи www.hgu.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат “___” _____ соли 2026 тавзеҳ шудааст.

**Котиби илмӣ Шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои геология-минералогия,
дотсент**

 Сайдова Д.Н.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуй таҳқиқот. Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд карда шуда буд, ки «Дар солҳои 2018-2023 барои рушди соҳаи сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ ҷаҳор лоиҳаи сармоягузори давлатӣ ба маблағи 330 миллион сомонӣ амалӣ гардида, илова бар ин, ба субъектҳои соҳа аз ҷониби низоми бонкии кишвар зиёда аз 300 миллион сомонӣ қарзи имтиёзнок ҷудо карда шудааст. Дар ин давра 1450 иншооти сайёҳӣ бунёд гардида, соли 2023 шумораи сайёҳон ба як миллиону дусад ҳазор нафар расидааст. Вале таъкид менамоем, ки имкониятҳои барои рушди соҳа истифоданашуда ҳанӯз хеле зиёданд» [13].

Соҳаи сайёҳӣ дар бисёре аз кишварҳои ҷаҳон дар иқтисодиёти миллӣ нақши асосиро мебозад. Тибқи маълумотҳои ЮНЕСКО, даромади солона дар бучети давлатӣ аз ҳисоби соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Туркия 12,7 млрд. доллари ИМА-ро ташкил медиҳад.

Тибқи рейтингҳои наشريёти Visual Capitalist асоси омили Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ ва Сандуки Байналмилалӣ пул дар соли 2025, топ-10 кишвари ҷаҳон, ки аз ҳисоби соҳаи сайёҳӣ дар ММД даромади бештар мегиранд, инҳоянд¹ (бо %): Макао – 70,8; Аруба – 69,7; Малдив – 68,1; Андорра – 66,5; Сент-Люсия – 53,8; Гренада – 48,1; Антигуа и Барбуда – 47,8; Ҷазираҳои Сейшел – 46,6; Багама – 35,0; Сент-Китс и Невис – 32,9%. Аз ҳисоби даромади солона дар панҷ соли охир, ки ба бучети давлатӣ аз соҳаи сайёҳӣ даромад ворид мегардад дар кишварҳои зерин чунин аст (ба ҳисоби млрд. доллари ИМА): ИМА – 488,0; Хитой – 224,0; Олмон – 131,0; Ҷопон – 107,0; Британияи Кабир – 103,7; Фаронса – 89,2; Мексика – 79,7; Италия – 76,3; Испания – 68,8; Бразилия – 56,3.

Дарвоқеъ, имконият ва зарфияти сайёҳии Тоҷикистон хело бузург аст. Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ шароитҳои ҷолиберо дорад, ки дар он сайёҳӣ метавонад ба яке аз қисмҳои муҳими раванди иҷтимоию иқтисодии минтақаи Хатлон, манбаи назарраси даромади бучети минтақа таъдил ёбад.

Дар ҳудуди Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ бисёр объектҳои нодири табиӣ, фарҳангӣ-таърихӣ ва маърифатӣ ҷойгир шудаанд, ки барои ҳам сайёҳони хориҷӣ ва ҳам сайёҳони маҳаллӣ аҳамияти бузургӣ амалӣ доранд ва таваҷҷуҳи зиёдро ба худ ҷалб менамоянд.

Дар Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2018, № 372 тасдиқ шудааст. Чунин дарҷ гардидааст: «Дар ҷаҳони муосир сайёҳӣ ҳамчун падидаи иҷтимоию иқтисодӣ ҳисобида мешавад, ки ба рушди тамоми инфрасохтори алоқаманд таъсири мустақим

¹ <https://worldstats.com/country-stats/tourism-revenue-by-country/>

ва ғайримустақим мерасонад. Гарчанде, ки Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги сайёҳӣ мебошад, сайёҳӣ то ҳол дар он ба сатҳи зарурӣ рушд накардааст» [17].

Дар кори диссертатсионӣ асосан масъалаҳои таҳлил ва арзёбии объектҳои сайёҳӣ-рекреатсионӣ дар ҳудуди ҷанубу ғарбии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Ҳамчунин, дар ин таҳқиқоти илмӣ дурнамо ва имкониятҳои рушди минбаъдаи минтақа низ омӯхта ва пешгӯӣ шудаанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Сайёҳии илмию маърифатӣ (фарҳангӣ) яке аз намуҳои маъмули сайёҳӣ буда, дар бисёр кишварҳои ҷаҳон хело васеъ паҳн шудааст. Ин намуа дар замони шуравӣ яққо бо сайёҳии рекреатсионӣ баррасӣ мешуд.

Дар самти ташкили сайёҳии рекреатсионӣ олимони шуравӣ, алалхусус Азар В.И., Алаев Э.Б., Александрова А.Ю., Багров Н.В., Багрова Л.А., Веденин Ю.А., Воронин В.В., Голубчик М.М., Гуляев В.Г., Дмитревский Ю.Д., Зорин И.В., Зырянов А.И., Кварталнов В.А., Котляров Е.А., Лиханов Б.Н., Мажар Л.Ю., Мироненко Н.С., Мухина Л.И., Нефедова В.Б., Николаенко Д.В., Николаенко Т.В., Пирожник И.И., Преображенский В.С., Родоман Б.Б., Смирнова Е.Д., Твердохлебов И.Т., инчунин муҳаққиқони хориҷӣ - Leiper N., Price M.F., Timothy D., Nordin S., Butler W.W. ва дигарон таҳқиқоти васеъ анҷом додаанд.

Олимони ватанӣ низ дар самти омӯзишу таҳлили иқтидори сайёҳии рекреатсионӣ, илмию маърифатӣ (фарҳангӣ) таҳқиқотҳои зиёдеро анҷом додаанд. Дар ин самт таҳқиқоти Баротов Р.Б., Баротов Ҷ.Қ., Додонов А.Е., Иброҳимов Э.Ҳ., Новиков В.П., Гадоев Ш.Д., Ёров Ҷ.Н., Карамхудоев Ҳ.Е., Қодиров Ф.С., Мамадризоҳонов А.А., Муҳаббатов Х.М., Ниёзов А.С., Новиков В.П., Пивоварова Н.В., Салихов Ф.С., Супрычев В.В., Сангинов Д.Ш., Сафаров Н.М., Одилова Р., Ранов В.А., Раҳимов А.И., Табаруков М., Ҷураев А.Ҷ. ва як зумраи олимониро, ки масоили таърих, ҷабҳаҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, зарфият ва иқтидори сайёҳии минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон ва умуман мамлакати моро омӯхтаанд, қайд кардан ба маврид аст.

Дар баробари ин, Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ, гарчанде аз лиҳози хусусиятҳои табиӣ-геоэкологӣ ва зарфияти сайёҳӣ таҳқиқ шуда бошад ҳам, аммо дар муқоиса бо дигар минтақаҳои кишвар дар сатҳи нисбатан паст омӯхта шудааст. Бо назардошти ин, диссертатсия ба ҳамин мавзӯ, яъне таҳқиқи шароити табиӣ-геологӣ ва баҳодихии иқтидори сайёҳию рекреатсионии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ бо мақсади ташкили сайёҳии илмию маърифатӣ (фарҳангӣ) бахшида шудааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Мавзуи таҳқиқоти диссертатсия ба «Самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ ва илмию техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 сентябри соли

2020, №503 тасдиқ шудааст, мутобик аст («Инкишоф ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ»).

Таҳқиқоти диссертатсия дар доираи мавзӯҳои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи география ва сайёҳии факултети география ва иқтисодиёти рақамии Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ” дар мавзӯи “Масъалаҳои умумии инкишофи географияи Тоҷикистон ва соҳаи сайёҳӣ” ва “Масъалаҳои истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ – рекреатсионӣ, сайёҳӣ ва нерӯи корӣ”, ки дар солҳои 2016-2020 анҷом дода шуда, барои солҳои 2021-2026 идома дорад, гузаронида шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот баҳодиҳии иқтидори сайёҳию рекреатсионии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ бо мақсади ташкили сайёҳии илмию маърифатӣ (фарҳангӣ) мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот:

- омӯзиш ва таҳлили адабиёт доир ба шароити табию геологӣ, хусусиятҳои геоэкологӣ ва зарфияти сайёҳӣ Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ;
- ташкил ва гузаронидани корҳои саҳроӣ дар минтақаҳои Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ;
- таҳлили маводи ҷамъоваришуда доир ба шароити табию геологӣ ва зарфияти сайёҳии минтақа;
- таҳияи хатсайрҳои сайёҳӣ дар минтақа;
- коркарди тавсияҳо ҷиҳати ташкили сайёҳии илмию маърифатӣ (фарҳангӣ) дар минтақаҳои Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ.

Объекти таҳқиқот шароити табию геологӣ, иқтидори сайёҳию рекреатсионии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ мебошад.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот: омӯзиш ва таҳлили шароити табию геологӣ, иқтидори сайёҳию рекреатсионии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ бо мақсади ташкили сайёҳии илмию маърифатӣ (фарҳангӣ).

Асосҳои назариявии таҳқиқотро аҳамияти натиҷаҳои илмӣ дар диссертатсия баёнгардида ва ҳулосаҳои асосӣ оид ба таҳлили ҷараёни ташкили фазаи сайёҳию рекреатсионӣ бо назардошти хусусиятҳои табиӣ-геоэкологии ҳудуди Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ муайян менамояд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот дар он аст, ки бори аввал дар мисоли Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ:

- шароити табию геологӣ ва геоэкологии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ муфассал таҳқиқ карда шудааст;
- объектҳои ҷолиби сайёҳии илмию маърифатии (фарҳангии) минтақа муайян ва тавсия карда шудаанд;
- тавсияи мушаххаси илмӣ барои ташкили сайёҳии илмию маърифатӣ (фарҳангӣ) дар Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ пешниҳод карда шудаанд;

- хатсайрҳои намуди нави сайёҳии илмию маърифатӣ дар минтақа – сайёҳии геологиро (геосайёҳӣ) таҳия ва барои истифода пешниҳод карда шудаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Муқаррар карда шудааст, ки Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ ҳамчун маҷмааи томи географӣ-геоэкологӣ шароитҳои ба худ хоси табию геологӣ ва геоэкологӣ дорад ва дар минтақа барои ташкили сайёҳии илмию маърифатӣ (фарҳангӣ) шароити мусоид ва зарфияти кофӣ мавҷуд аст.

2. Мушаххас карда шудааст, ки зарфияти сайёҳии илмию маърифатии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ аз маҷмааҳои геологӣ даврҳои мезозой ва кайнозой, инчунин ёдгориҳои табиӣ геологӣ иборат аст.

3. Нишон дода шудааст, ки, намуди нави сайёҳии илмию маърифатӣ дар минтақа – сайёҳии геологиро (геосайёҳӣ) тавассути хатсайрҳои, ки объектҳои ҷолиби табиӣ-геологиро дар бар мегиранд, ташкил карда мешавад.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар ба даст овардани маълумотҳои навин оид ба хусусиятҳои табию геологӣ, геоэкологӣ минтақаи Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ – яке аз гушаҳои ҷолиб барои сайёҳии илмию маърифатӣ (фарҳангӣ) ифода меёбад.

Аҳаммияти амалии кори диссертатсионӣ – тавсияи мушаххаси илмӣ барои ташкили сайёҳии илмию маърифатӣ (фарҳангӣ) дар Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ ва хатсайрҳои сайёҳӣ мебошад. Ҳамзамон, натиҷаҳои илмӣ бадастомада дар раванди таълим дар факултетҳои географияи донишгоҳҳои олии кишвар, дар машғулиятҳои лексионӣ ва амалӣ метавонад васеъ истифода шаванд.

Дар ин қор инчунин асосҳои назариявӣ, амалӣ ва методологии рушд ва ташаккули иқтисодии сайёҳӣ-рекреатсионӣ аз нуктаи назари омилҳои табиӣ, геоэкологӣ ва хусусиятҳои ҳудудии Тоҷикистон ҳамаҷониба омӯхта, ҷамъбаст ва таҳлил карда шудаанд.

Дар баробари ин, таҳлили ҳамаҷонибаи омилҳои табию геологӣ, геоэкологӣ фазои сайёҳии минтақаи Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ анҷом ва иқтисодии сайёҳии минтақа дар марҳилаи имрӯза арзёбӣ шудааст.

Дар асоси омӯзиши маводи гуногуни илмӣ, маълумотҳои мушаххас дурнамои рушди маҷмаавии сайёҳӣ ва рекреатсионии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ баҳогузори ва барои самаранок истифода бурдани он тавсияҳо таҳия карда шуданд.

Ҳамзамон, таҳлил додани механизми арзёбии самаранокӣ рушд ва танзими сайёҳии минтақаи дар мисоли Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ дар асоси омӯзиши ҷанбаҳои табиӣ ва ташкилии фаъолияти сайёҳӣ дар иқтисод муҳим арзёбӣ мегардад.

Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсиониро дар фаъолияти Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳияи барномаҳои рушди

шахру ноҳияҳо, инчунин дар раванди таълими мактабҳои олии истифода бурдан мумкин аст.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия. Эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия бо натиҷаҳои тадқиқоти саҳроии гузаронидашуда, маводи фаровони таҳлилӣ, географӣ ва картографӣ тасдиқ карда мешавад. Ҳамчунин, истифодаи маҷмӯи усулҳои муосири геоэкологӣ ва методологӣ, таҳлили маълумоти омӯрӣ ва коркарди онҳо, инчунин пешниҳод ва визуализатсияи натиҷаҳо бо истифода аз методҳои муосири тадқиқотӣ ба бозэтимодии натиҷаҳои бадастомада мусоидат намудааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ ба самтҳои тадқиқоти шиносномаи таҳассуси 1.6.7. Геоэкология:

2. Моделсозии равандҳои геоэкологӣ ва оқибатҳои фаъолияти хоҷагидорӣ барои комплексҳои табиӣ ва ҷузъҳои алоҳидаи он. Усулҳои муосири харитакашии геоэкологӣ, технологияҳои ГИС ва системаҳои иттилоотӣ дар геоэкология;
4. Арзёбии геоэкологии ҳудудҳо. Усулҳои муосири харитасозии геоэкологӣ, системаҳои иттилоотӣ дар геоэкология. Таҳияи асосҳои илмӣ экспертиза ва назорати давлатӣ дар соҳаи геоэкология;
5. Ташаққул додани асосҳои илмӣ истифодаи самаранок ва муҳофизати замин, ҳок, захираҳои рекреатсионӣ, минералӣ ва энергетикӣ;
13. Ҷанбаҳои геоэкологии рушди устувори минтақаҳо. мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Ин таҳқиқоти илмӣ натиҷаи корҳои мустақилонаи муаллиф мебошад. Корҳои саҳроӣ-экспедитсионӣ, мушоҳидаҳои визуалӣ, таҳлили маводи фондӣ, ҳисоботи илмӣ ва адабиёти соҳавӣ, инчунин коркард ва таҳлили натиҷаҳои таҳқиқоти саҳроӣ, лабораторӣ ва таҳлилий, коркарди рақамии маводи картографӣ ва нақшавӣ аз ҷониби шахсан ҳуди муаллиф анҷом дода шудаанд. Аз ҷониби довталаб тавсияҳои амалӣ низ таҳия гардидаанд. Саҳми шахсии довталаб дар мақолаҳои илмӣ муштаракан нашршуда аз 35 то 55 Ҷоизро ташкил медиҳад.

Тасвӣ ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Мукаммалоти асосӣ, ҳулосаҳо ва натиҷаҳои бадастомадаи таҳқиқоти диссертатсионӣ дар конференсияҳои илмӣ ва семинарҳои, ки дар доираи кафедраи география ва сайёҳии Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ» дар солҳои 2017-2025 баргузор гардидаанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, дар: конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назориявӣ «Мақтаби сиёсии Пешвои миллат» бахшида ба 30-солагии таъсисёбии Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон, 30-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эълон гардидани соли 2024 ҳамчун «Соли маърифати ҳуқуқӣ» (Қӯлоб, 2024); конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ «Геоэкология дар ҷаҳон ва

замон» бахшида ба 270-солагии Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов, 75-солагии факултети геологияи ДДМ ва 15-солагии филиали ДДМ ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе (Душанбе, 2024); конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бахшида ба 30-солагии қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, эълон гардидани соли 2024 ҳамчун “Соли маърифати ҳуқуқӣ” ва “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф (2020-2040)” (Душанбе, 2024); конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии умумидонишгоҳии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалии ДМТ (Душанбе, 2024) ва дигар ҳамоишҳои илмӣ маъруза карда шудаанд. Натиҷаҳои илмӣи бадастомада инчунин, дар конференсия ва семинарҳои илмӣи донишгоҳӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ мавриди тасвиб қарор гирифтаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои илмӣи бадастомада ва муқаррароти асосии мавзӯи қори диссертатсионӣ дар 18 мақолаи илмӣ ба таъб расидаанд, аз ҷумла дар 5 мақолае, ки дар маҷаллаҳои илмӣи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Қори диссертатсионӣ аз муқаддима, ҷаҳор боб, хулоса иборат буда, ҳаҷми умумии диссертатсия 148 саҳифаи матни компютериरो ташкил дода, аз 25 расм, 6 ҷадвал ва рӯйхати адабиёти истифодашуда аз 172 номгӯй иборат аст.

ҚИСМҲОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар боби 1 “Зарфияти табино геологӣ ва сайёҳии илмӣ-маърифатӣ (таҳлили адабиёт)” қайд мешавад, ки сатҳи омӯзиши шароити (зарфияти) табино геологӣи Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ бо мақсади ташкили сайёҳии илмӣ-маърифатӣ (фарҳангӣ) ба талаботи имрӯзаи назария ва амалияи илмӣи география, геоэкология ҷавобгӯй нест.

Асоси назариявӣ ва методологӣи таҳқиқот дар натиҷаи таҳлили таҳқиқотҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ интиҳоб ва таҳия шудаанд. Ба заминаи иттилоотӣи таҳқиқот санадҳои қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил карда шудаанд, ки шароит ва стандартҳои ташкилию иқтисодӣи танзими соҳаи хизматрасонии сайёҳиро инъикос менамоянд [9, 13, 15 ва диг.].

Тавре қайд шуд, сайёҳии геологӣ намуи нисбатан нави сайёҳӣ мебошад ва табиист, ки дар маълумотномаҳои то солҳои 90-ум (мисол, [5]) он набуд. Сайёҳии геологӣ бештар бо истилоҳи геосайёҳӣ хело маъмул аст [8]. Аксарияти давлатҳои ҷаҳон геосайёҳиро танҳо иборат аз тавачҷуҳ ба хусусиятҳои геологӣ ва геоморфологӣ ҳисоб мекунанд [6, 14 ва диг.]. Аз ин сабаб таҳлили таърифи асосии геосайёҳӣ дар адабиёти муосир муҳим аст.

Бархе аз муаллифон дар чунин ақидаанд, ки геосайёҳӣ - ин фаъолияти сайёҳӣ мебошад, ки дар он онҳо мероси геологиро ҳамчун объекти асосии худ қарор медиҳанд [7]. «Ҳадафи геосайёҳӣ дарёфти мероси ҳифзшуда тавассути ҳифзи захираҳои онҳо ва омӯзонидани сайёҳон дар бораи муҳити зист мебошад. Ба ин мақсад, геосайёҳӣ бояд истифодаи зарфияти табиӣ-геологӣ онро барои омма дастрас намуда, ба оммавӣ ва рушди илмҳои заминшиносӣ мусоидат кунад» [8, 16].

Дар **боби 2 “Методология ва маводи таҳқиқоти диссертатсионӣ”** барои таҳқиқоти диссертатсионӣ ба низом даровардани мафҳумҳо ва равишҳои асосии соҳаи сайёҳӣ, моҳият, мазмун ва хусусиятҳои ташкили ҳудудии бахшҳои сайёҳӣ муҳим аст.

Рекреатсия ҳамчун захираи табиӣ-фарҳангӣ барои барқарорсозӣ ва рушди қувваҳои ҷисмонӣ ва маънавии ҷомеа дар шароити нодири табиӣ тавассути фаъолияти рекреатсионии инсон истифода мешавад. Мо инчунин сайёҳиро ҳамчун як намуди фаъолияти инсон баррасӣ менамоем. Сайёҳӣ дар навбати худ, маҷмуи чорабиниҳо ва ташкили истироҳат берун аз маҳалли доимии зист мебошад. Он инчунин бо мақсади истироҳат, гирифтани маълумот, зиёрат, фаъолияти корӣ, варзишӣ, касбӣ ва дигар намудҳои фаъолият тавассути саёҳат анҷом дода мешавад.

Дар мавриди усулҳои таҳқиқот бояд қайд намуд, ки он оғоз аз усулҳои тадқиқоти умумии саҳроӣ бояд бошад.

Ҳадафи корҳои саҳроӣ муқоиса, пайваст ё санчиши дониши назариявӣ бо амалияи воқеии географӣ дар маҳал, ба даст овардани маълумоти аввалия ва бозътимод мебошад, ки баъдан коркард ва барои эҷоди харитаҳо, моделҳо, пешгӯию дурнамоиҳо ва гузоришҳо, инчунин барои ба даст овардани дарки амиқтари робитаҳои миёни табиат ва инсон истифода мешаванд.

Усулҳои саҳроии аввалия якҷанд самтҳоро дар бар мегиранд. Мушоҳидаи самти асосии он буда, омӯзиши мустақим ё ғайримустақими шароит ва равандҳо (шароити табиӣ, обу ҳаво, хок, муҳити иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ғайра) бо сабти маълумотро (аксҳо, видеонаворҳо, сабтҳо) дар бар мегирад.

Истифодаи захираҳои иттилоотӣ-картографии географӣ дар муайян кардани координатаҳои дақиқи нуқтаҳои мушоҳида бо истифода аз GPS ва ҷойгир кардани онҳо дар харита хело маъмул буда, асоси таҳияи харита ё плани (нақшаи) маҳал ҳисоб меёбад.

Солҳои охир технологияҳои ЗФ ва истифодаи СИГ хело маъмуланд, зеро иттилооти бештаре зиёдтар тавассути таҳлили аксҳои моҳвораии Замин, аксҳои ҳавоӣ ва дастгоҳҳои бесарнишин (дронҳо) ба даст меояд.

Усули муқоисавӣ низ асосӣ буда, барои мушаххас кардани хусусиятҳои умумӣ ва ё ҷузъии иттилооти геоэкологӣ мусоидат мекунад. Ин усул метавонад аз маводи матнӣ ё картографӣ ё тасвирӣ (диаграммаҳо) истифода бурда, хосияти объектҳо ва равандҳои омӯхташавандаро муайян кунад.

Усули таърихӣ имкон медиҳад то ҳолатҳои объект дар тули давраҳои муайяни таърихӣ барқарор карда шуда, муқоиса шаванд. Ин усул барои арзёбии тағйироти табиӣ ва техногенӣ хусусиятҳои табиӣ объектҳо ва равандро истифода мешавад.

Усули арзёбӣ одатан барои баҳодиҳии вазъи кунунӣ ва пешгӯии таъсири фаъолияти инсон ба муҳити зист, тандурустӣ ва неқӯахволии аҳоли истифода мешавад.

Усулҳои дигари маъмули таҳқиқотҳои геоэкологӣ ин таҳияи харита, нақшаҳо ва моделсозӣ мебошад. Эҷоди харитаҳои геоэкологӣ, инчунин

таҳияи моделҳои математикӣ ва консептуалӣ, ки ба таҳқиқи инъикоси шароити табиӣ, арзёбии иқтидор ва зарфият, таъсири инсон ба муҳити зист ва амсоли онҳо дар таҳқиқоти геоэкологӣ мавриди истифодаи васеъ қарор доранд (расми 1).

Расми 1. – Усулҳои (методҳои) таҳқиқоти геоэкологӣ

ва ҳамалоқамандии онҳо
(таҳияи муаллиф)

Ба зами ин, дар таҳқиқоти геоэкологӣ усулҳои муосир, ба амсоли

усулҳои геофизикӣ ва геохимиявӣ (омӯзиши равандро ё майдонҳои физикавӣ, тақсими унсурҳои химиявӣ ва дар дохили сохтори қабатҳои асосии геосферӣ, ҳамчунин дар мобайни онҳо системаҳои геологӣ), тарзи статистикӣ (чамбоварӣ, коркард ва таҳлилу ояндабинии маълумоти ба дастмада роҷеъ ба хусусиятҳои муҳталифи геосистемаҳо), методҳои таҳқиқотии ҳавой (омӯзиши ҳудуди таҳқиқшаванда тавассути ҳавопаймоҳо, аксбардорӣ), методҳои математикӣ, фазой, (чамбоварӣ ва коркарди маълумот), моделсозӣ (омӯзиши харитаҳои асоснокшудаи маҳали зист ва объектҳои маҳалли мавриди омӯзиш қарордошта), усули мантиқӣ ва ғайраҳоро фарогир аст.

Тавре қайд шуд, системаҳои иттилоотии географӣ (СИГ) қариб дар ҳама соҳаҳои илму техника мавриди истифодаи васеъ қарор гирифта аст. СИГ дар қорҳои геоэкологӣ низ воситаи барномавии хеле маъмул аст. СИГ дар таҳқиқотҳои муосири геоэкологӣ нақши пешбарро мебозад ва барои чамбоварӣ, идоракунии, таҳлил, моделсозӣ ва визуализатсия маълумоти фазой пешниҳод мекунанд. Онҳо маълумоти гуногунро бо хусусиятҳои тавсифӣ муттаҳид мекунанд то иттилооти геоэкологӣ дастрас, возеҳ ва назаррасу фаҳмогар гардад.

СИГ пеш аз ҳама чамъоварӣ ва идоракунии маълумотро анҷом медиҳад СИГ он маълумотро, ки аз манбаъҳои гуногун, аз ҷумла аксҳои мохвораӣ, аксбардориҳои ҳавоӣ, андозагириҳои саҳроӣ, харитаҳои геологӣ ва пойгоҳҳои маълумот гирифта мешаванд, муттаҳид карда, онҳоро бо координатаҳои мушаххаси географӣ пайваस्त мекунад.

«Дар СИГ таҳлили фазой анҷом дода мешавад, он имкон медиҳанд, ки нақшо, алоқамандӣ ва контексти (муҳтавои) географӣ байни омилҳои гуногуни геозкологӣ муайян карда шаванд. Масалан, маълумот дар бораи объектҳои геосайёҳӣ (геозитҳо) ва ҷузьҳои ҳассоси табиат (чашмаҳо, дарёҳо, кӯлҳо) метавонанд дар план барои арзёбии таъсири эҳтимолӣ ҷойгир карда шаванд» [5].

Барои мақсадҳои диссертатсия зарур аст донем, ки таҳқиқоти геозкологӣ асосан аз се усули асосӣ - мушоҳида, таҷриба ва моделсозӣ - барои омӯзиши геосистемаҳо ва муҳити онҳо истифода мебарад. Мушоҳида омӯзиши табиатро дар бар мегирад, озмоиш фарзияҳоро дар лаборатория ё саҳро бо роҳи таҳрири тағирёбандаҳо месанҷад ва моделсозӣ аз математика компютерҳо барои пешгӯии нақшо истифода мешавад ва аксар вақт ба иттилоот (натиҷаҳои) ду усули дар боло зикршуда таъя мекунад: 1) усулҳои мушоҳида ва 2) усулҳои намунагирӣ.

Боби 3 “Тавсифи табино геозкологии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ” ба таҳлили шароити табиӣ минтақа бахшида шудааст.

Худуди Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ аз ҷиҳати орографӣ бо қаторкӯҳи Ҳисор дар шимол, қаторкӯҳи Ҳазратишох дар шарқ, қаторкӯҳи Боботоғ дар ғарб ва бо дарёи Панҷ дар ҷануб ташаккул меёбад. Аз ҷиҳати тақсими маъмурий Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ бо қисми худудҳои маъмурии шаҳро ноҳияҳои тобеи ҷумҳурий дар шимол ва вилояти Хатлон дар ҷануб маҳдуд мешавад.

Шароити табиӣ ва геозкологии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ хусусиятҳои нотақрор ва гуногун дорад.

Аз нигоҳи гидрографӣ Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ аз дарёҳо ғанӣ аст. Дарёҳои минтақа пурра ба ҳавзаи дарёи Ому тааллуқ доранд. Онҳо дар минтақа гарчанде нобаробар ҷойгир шуда бошанд ҳам, ба қонуниятҳои умумӣ тобеъ мебошанд [12].

Ҷизогии дарёҳои минтақа асосан аз барфу борон буда, танҳо дарёҳои Вахш, Қофарниҳон ва Панҷ аз ғарбу барф ташаккул меёбанд, дарёҳои Қафтархона ва Қӯлобдарё аз обҳои зеризаминӣ ғизо мегиранд. Хусусияти фарқкунандаи дарёҳои минтақа ин лойлодии (мутноб) ҳело баланд онҳост [1]. Мисол, лойлодии дарёи Сурхоб баланд буда, то ба 5 кг/м³ мерасад. Дарёи Қизилсу ва Вахш лойлодӣ то 4,5 кг/м³ дошта, дар мавсими боронҳои обҳезӣ лойлодии дарёи Вахш аз 100 кг/м³ зиёд мешавад [12, 15].

Дар ҷануби Тоҷикистон чашмаҳои шӯр ҳам бисёранд. Аксарияти обҳои шӯр аз қонҳои намак (Ҳочамӯмин ва Ҳочасартез) аз байни регсанг, гил ва ғӯласангҳои намақдори эраҳои мезозой ва қайнозой мебароянд.

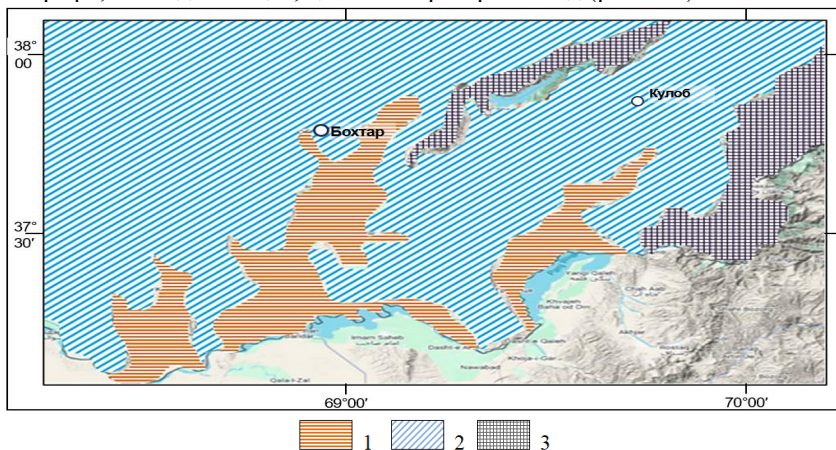
Дар баъзе мавзёҳо обҳои зеризаминӣ ба рӯи замин барои маҳсулоти кишоварзӣ ба вучуд меоянд.

Дар минтақа барои бо об таъмин кардани аҳоли ва обёрии заминҳо аз дарёҳои Вахш, Кофарниҳон, Сурхоб ва Панҷ зиёда аз 10 канал бунёд карда шудаанд, ки дарозии умумии онҳо ба 400 км мерасад. Оби онҳо 360 ҳазор гектар заминҳои минтақаро обёрӣ мекунад. Каналтарин канали минтақа ин Канали магистрالي Ғов-Обиқӣ солҳои 1968-1971 сохта шуда, 121,5 км дарозӣ дошта, зиёда аз 45 ҳазор га заминҳои ноҳияҳои Абдурахмони Ҷомӣ, Ғов ва Хуросонро бо об таъмин мекунад.

Дар минтақаи гарм ва субтропикӣ ҷойгир шудани Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ сабаби асосии набудани қўлҳои калон ва миёна мегардад. Қўлҳои Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ хусусияти маҷрӯи дошта, дар поёни дарёҳои Вахш ва Кофарниҳон ҷойгиранд. Ҳамин тариқ, Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ аз обҳои бой буда, захираҳои оби на танҳо барои рушди гидроэнергетика, кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои ҳамаҷонибаи халқ, балки барои ташкили намудҳои гуногуни сайёҳӣ замина шуда метавонанд.

Сохтори геологӣ минтақа аз ҷинсҳои таҳшинии давраҳои мезозой ва кайнозой иборат аст ва ин хосияти асосии рельефи он – водии васеъ ва ҳамвории баландқўҳ будани онро муайян мекунад.

Барои қаламрави минтақа асосан иқлими хушк континенталӣ ҳос аст. Иқлими минтақа низ иқлими барои ҳаёти фаъолият, зисти доимӣ ҳело мусоид аст. Иқлими Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ дар умум субтропикӣ буда, дар ташаккули он омилҳои табиӣ, ба монанди рельеф, арзи географӣ, баландии маҳал, ҳаво таъсир мерасонанд (расми 2).

Расми 2. - Минтақабандии иқлимии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ (таҳияи муаллиф):

- 1 – Минтақаи иқлими хушк; 2 – Минтақаи намнокӣ нокифоя;
- 3 – Минтақаи намнокӣ бо тобистони хушк ва зимистони сард.

«Тавре маълум аст, дар Тоҷикистон баҳор қутоҳ буда, одатан тобистон тӯлонӣ мебошад. Тибқи маълумоти метеоролог давомнокии

фасли зимистон дар Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ ба ҳисоби миёна аз 59 шабонарӯз (Ёвон) то 119 шабонарӯз давом мекунад» [18].

Барои қаламрави минтақа бодҳои саҳт ҳосанд, ки давомнокии умумиашон аз 20 то 30 рӯзро ташкил медиҳанд. Хусусиятҳои мусбат ё манфии ин бодҳо наҷандон эҳсос карда мешаванд. Аммо, дар бораи ҳокбодии «афғонӣ», ки дар Афғонистон бо номи «каро-бурон» ё «бодии шуравӣ» маъмул аст, бояд маълумоти кӯтоҳ дод. Бодии афғонӣ аслан бодии гармӣ хушк буда, массаи зиёди гарду ҷанг дошта, аз сӯйи биёбонҳои давлати Ҳамсор - Афғонистон ба шимол, ба ҷониби Тоҷикистон, қад-қадӣ дарёҳои Панҷ, Вахш ва Қофарниҳон мевазад. Ин бод даҳсолаҳои охир хуруҷ ва давомнокиаш афзоиш ёфта, таъсири манфии он баръало ҳис мешавад.

«Дар умум, ҳокбодии «афғонӣ» бодии ҷанубу ғарбии маҳаллист (аз ҷониби Афғонистон), ки қад-қадӣ дарёи Панҷ мевазад. Суръати он ба ҳисоби миёна 15-25 м/с буда, бо сабаби ҷангу ғуборӣ зиёд доштан намии ҳаворо қам ва ба набототи маҳал зарари қалон мерасонад. Дар ҳудуди Тоҷикистон давомнокии он то ба ду моҳ ва зиёда аз он мерасад» [14].

Ҳокҳо ҷузъи асосии ландшафтҳои маҳал мебошанд. Паҳншавии онҳо аз шароити геологӣ геоморфологӣ ва табиӣ вобаста дорад. Дар ҷойгиршавии намудҳои (типҳои) ҳок қонуниятӣ амудӣ мушоҳида мешавад, яъне бо баланд шудани сатҳи мутлақӣ маҳал намудӣ ҳок дигар мешаванд. Дар ташкили сайёҳӣ дар минтақа, пеш аз ҳама, нақши обҳо ва захираҳои балнеологӣ, зарфияти биологӣ бузург аст. Объектҳои обӣ дар соҳаи сайёҳӣ ва рекреатсионӣ вазифаҳои сершумор ва гуногунро иҷро мекунанд. Бисёре аз объектҳои тамошобоб, ки сафӣ зиёди сайёҳонро қалб мекунанд, асосан объектҳои гидрологӣ ё гидрогеологӣ мебошанд. Сарчашмаҳои дарёҳо, чашмаҳо, шаршараҳо, қӯлҳо ва маҷрои онҳо, гирдобҳо ва ҷӯйборҳои дарёҳо ва дигар объектҳои обӣ ҳамеша шавқу ҳаваси қалони ширкатҳои сайёҳиро ба худ қалб мекунанд.

Дар Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ ягон қӯли қалон нест, аммо дарёҳои сершумори ҳамвор дорад, ки барои шиноварӣ, қайқинг ва сайёҳии обӣ мувофиқанд.

Минтақа бинобар фаровонии маҷроҳои обӣ, шароити мусоиди гидрологӣ ва ҳарорати муътадил барои бисёр намудҳои сайёҳии обӣ имкониятҳои фаровон дорад.

Барои шиноварӣ соҳилҳои регдор дар рӯдхонаҳои обҳезӣ ва минтақаи наздишаҳрии Ҳатлон қолибанд.

Дар минтақа обҳои маъданӣ барои мақсадҳои балнеологӣ васеъ паҳн шудаанд. Аз обҳои зерзаминии минералии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ на қамтар аз ду намуди манбаҳои обҳои табобатӣ ва барқароркунанда ҷудо карда мешаванд. Манбаҳои обҳои минералӣ ва лӯйҳои табобатии сулфиди гидрогении қӯлҳои минералии Ҳатлон (собиқ «Ҳон») асоси иқтисодии захираҳои рекреатсиониро дар ҳудуди минтақа ташкил медиҳанд.

«Обҳои зеризаминии минтақа дар жарфи 100-500 м қарор доранд. Дар ҳудуди минтақа 74 ҷохҳои (скважина) обҳои хлориди натрий ва йоду бромдор парма қарда шудаанд. Қисми обҳои зеризаминӣ маъданӣ буда, барои табобатҳои балнеологӣ метавонанд истифода шаванд. Таҷрибаҳои муолиҷаи бемориҳои дилу рағҳо, системаи асаб, бемориҳои занонаю бемориҳои пӯст нишон медиҳанд, ки онҳо самаранокии баланд доранд. Дар асоси онҳо дар минтақа обҳои маъданӣ ва лойҳои шифобахши сулфиди кӯлҳои минералии Хатлон (собик «Хон»), Темурмалик, 30 километр аз Хатлон, бо минерализатсияи намақоби сулфат-хлориди натрий-магний аз 127 то 310 г/л, лойи кӯли Тинак барои муолиҷаи бемориҳои системаи мушакҳо, системаи асаб, рағҳои хунгард ва ғайра» [14].

Тибки ноҳиябандии геологӣ Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ дар депрессияи Тоҷик (Пастхамии Тоҷик) воқеъ гаштааст.

Аз лиҳози сохти геологӣ ва таърихи рушд Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ бо депрессияи Тоҷику Афғон умумиятҳои зиёд дорад. Қобили қайд аст, ки дар тӯли эраҳо ва давраҳои гуногуни геологӣ тарҳи ин минтақа борҳо тағйир меёбад. Минтақаро пурра ҷинсҳои мезозой ва кайнозой ташкил медиҳанд. Таҳшиниҳои эраи палеозой асосан дар қисматҳои шарқӣ ва шимоли шарқии минтақа дучор меоянд, ки онҳо дар жарфи аз 8 то 12 км воқеанд [4].

Тавре аз адабиёти геологӣ маълум аст, Тоҷикистон кишвари кӯҳистон буда, раванди кӯҳпайдошавӣ дар он идома дорад ва он сабаби ба амал омадани заминларзаҳо мегардад. Тоҷикистон аз ҷиҳати сейсмикӣ яке аз кишварҳои ғайристаблӣ ба ҳисоб меравад.

Дар **боби 4 “Ҳусусиятҳои ташкили сайёҳии илмию маърифатӣ (фарҳангӣ)”** қайд шудааст, ки дар Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ объектҳои сайёҳии фарҳангӣ-маърифатӣ хело зиёданд, ки машҳуртаринашон инҳо мебошанд:

1. Кӯҳи намаки Хоҷа-Муъмин;
2. Дайри буддоии Ачинатеппа;
3. Тахти Сангин (Маъбади Оксус);
4. Хулбук;
5. Маҷмааи Хоҷа Машҳад;
6. Чилучорчашма.

Ҳалли масъалаҳои рушди сайёҳӣ ба назар гирифтани дақиқӣ ва возеҳии объектҳо ва ҳудудҳои мавҷудаи таҳти ҳифз қарордоштаре талаб менамояд. Табиати нодир, ёдгориҳои геологӣ ва таърихӣ фарҳангӣ, ки дар ҳудуди минтақаи таҳқиқшуда ҷойгир мебошанд, сарвати асосӣ ва қалидии миллии ҷумҳурий ба ҳисоб мераванд. Сайёҳӣ ва рекреатсия ба меҳмонони хориҷӣ ва маҳаллии минтақа имконият медиҳанд, ки аз муошират бо табиати нодир ва тозаи он баҳра баранд, саломатии худро барқарор намојанд, ҷаҳонбинӣ ва маърифати худро васеъ кунанд, бо таърихи геологӣ минтақа, хусусиятҳои ташаккули олами наботот ва

хайвонот шинос шаванд ва муносибати экологиро нисбат ба муҳити зист ташаккул диҳанд. Яке аз вазифаҳои муҳим ва аввалиндарачаи муассисаҳои давлатӣ, таълимӣ ва маъмурияти мамнуъгоҳҳо дар айни замон, таъмини пурраи дастрасии кушоди сайёҳон ва истироҳаткунандагон, бо нигоҳ доштани устувории маҷмуаҳои нодирӣ табиӣ ва объектҳои мероси фарҳангӣ-маърифатӣ ба ин ҳудудҳо мебошад.

«Ба ин мушкилот низ бояд тавачҷуҳ кард, зеро дар айни замон, Тоҷикистон имкони пурраи дар сатҳи зарурӣ нигоҳ доштани вазъи экологӣ ва системаҳои географиро надорад. Ба ақидаи коршиносон, вазъи маблағгузории ҳифзи табиат аз сарчашмаҳои ҷамъиятӣ дар саросари ҷаҳон дар оянда танҳо бадтар мешавад, дар ҳоле ки мушкилоти экологӣ босуръат афзоиш хоҳад ёфт» [10].

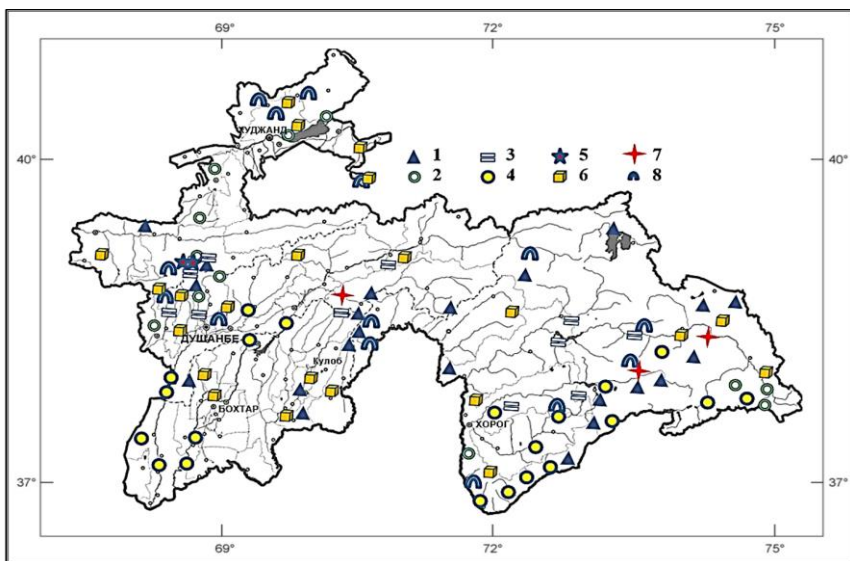
Ёдгориҳои табиӣи Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ хеле зиёданд. Ҳар як минтақаи Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ офаридаҳои табиати беназири худро дорад. Ҳамаи онҳо, бешубҳа, сазовори тавачҷуҳ мебошанд. Мушкилоти асосӣ дар он аст, ки бисёр объектҳои табиӣ ба рӯйхатҳои дахлдор дохил карда нашудаанд ва мақоми муҳофизатӣ надоранд. Зиёда аз он, бисёр ёдгориҳои табиат танҳо ба таври расмӣ «дар рӯйи қоғаз» мавҷуданд: барои ҳифзи онҳо чораҳои воқеӣ андешида нашудаанд.

Мероси геологӣ сарвати гаронбаҳои табиист, ки нақши муҳими он, аз як тараф, бо истифодаи васеи сарватҳои табиӣ, аз ҷониби дигар, баландравии сатҳи сайёҳии ватанӣ торафт меафзояд.

Дар Тоҷикистон ёдгориҳои табиӣи геологӣ чун анъана ҳамчун объектҳои табиӣ ҳисобида мешаванд, ки гуногунии рӯйдодҳои геологӣи таърихи Замиро ифода мекунанд: қисматҳои нодир ва ҷолиби геологӣ, унсурҳои хоси ландшафт ё маҷмуи онҳо, ки марҳилаҳои алоҳидаи ташаккули замиро нишон медиҳанд, симои муносири сайёра, зухуроти маъданҳо, ассотсиатсияҳои маъданӣ ё сангӣ, хусусиятҳои структура ва текстураи ҷинсҳои кӯҳӣ.

Дар расми 3 дар харитаи Тоҷикистон ҷойгиршавии ёдгориҳои табиӣи геологӣ нишон дода шудааст.

Маҷмааҳои геологӣ дар бисёр давлатҳои ҷаҳон кайҳост, ки ҳамчун объекти сайёҳии фарҳангӣ, маърифатӣ ва илмӣ маълуманд. Ба ин маҷмааҳои мармарҳои кӯли Ҳенерал-Карьера дар минтақаи Патагонияи Чили, майдони бентонитии штати Юта дар ИМА, ғори Наика бо кристаллҳои азим (то 12 м) дар Мексика, сутунҳои ғайриодӣ ҷолиби вулкони (базалтҳо) дар Исландия, сохтори геологӣ (антиклинал) Ришат дар Мавритания, муҷассамаҳои сангини Аризона, маҷмааҳои геологӣ (фарсоиши геологӣ) Биёбони Сафед дар Миср мисол шуда метавонанд. Дар дигар мамлакатҳои ҷаҳон низ объектҳои сайёҳии геологӣ хело маълуманд [3, 19 ва диг.].

Расми 3. - Харитаи ёдгориҳои асосии геологии табиати Тоҷикистон

(таҳияи муаллиф бо истифода аз маълумоти Новиков В.П. ва диг.):

ёдгориҳои табиӣ: 1 – ёдгориҳои геоморфологӣ; 2 – ёдгориҳои палеонтологӣ; 3 – ёдгориҳои тектоникӣ; 4 – ёдгориҳои гидрогеологӣ; 5 – «сӯхторҳои зеризаминӣ»-и муосир; 6 – ёдгориҳои минералогӣ; 7 – ёдгориҳои космогенӣ; 8 – ҳафрийётҳои қадима.

Айни замон, Каталоги ёдгориҳои табиӣ ғайризиндаи (геологӣ) Тоҷикистон зиёда аз 150 объектҳоро дар бар мегирад, ки ин як қисми нозиктарин, зеро зарфияти ёдгориҳои табиӣ кишвари мо воқеан беохир ҳам гӯем, муҳоботе нахоҳад шуд.

Дар асоси тавсияҳо ва дастурҳои методии таҳиянамудаи баъзе муҳаққиқон, мо низомии худро барои таснифоти ёдгориҳои асосии геологӣ Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ пешниҳод менамоем (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. – Таснифоти ёдгориҳои асосии геологӣ ҳудуди Тоҷикистон

(таҳияи муаллиф)

Гурӯҳ	Тавсифи гурӯҳ	Мундариҷа ва ҳаҷм	Объект	Тафсилот	Мавзеи маълуми намунавӣ
Гурӯҳи А	Ёдгориҳои геоморфологӣ	Шаклҳои гуногуни рельеф	Релйефи рӯизаминӣ	Кӯҳҳо, сангҳо, канонҳо, шаршараҳо, водии дарёҳо	Замбурӯғҳои Сангӣ (н.Айнӣ), Чилдудҳарон (н.Муминобод)
			Релйефи зеризаминӣ	Ғорҳо, карстҳо	Ҳоча Муъмин (н.Восеъ)
	Ландшафтҳо	Ландшафтҳо	Ландшафтҳо	Ландшафтҳои биёбонӣ	Водии Алиҷур (н.Мурғоб)
				Ландшафтҳои	Дашти Ғонҷӣ

				Идомаи ҷадвали 1	
				дашті	(н.Деваштич)
				Ландшафтҳои пасткӯҳӣ	Мавзеъи Боботок (н.Шаҳртус)
				Ландшафтҳои баландкӯҳӣ	Мавзеҳои Помири Ғарбӣ, мавзеҳои каторкӯҳи Ҳазрати Шоҳ
				Дигар намудҳои ландшафт	Мавзеҳои дигари ҷумҳурий
Гурӯҳи Б	Ёдгориҳои палеонтологӣ	Дафинаҳо	Дафинаҳои хайвонот	Дафинаҳои замони палеозой	Қабатҳои чинсҳои таҳшинии Ҳисори Ҷанубӣ, Зарафшон
				Дафинаҳои замони мезозой	Қабатҳои чинсҳои таҳшинии водии Вахш
				Дафинаҳои замони кайнозой	Аспҳои қадима (Лохутӣ, н.Ховалинг) [14]
			Дафинаҳои наботот	Дафинаҳои замони мезозой	Қабатҳои чинсҳои таҳшинии ангиштдори Ҳисори Ҷанубӣ, Зарафшон
				Дафинаҳои замони кайнозой	Қабатҳои чинсҳои таҳшинии водии Вахш
			Тақшинҳо ва хокҳои қадим	Хокҳои қадим	Хокҳои замони палеолит (Кулдара, н.Ховалинг)
					Олистостромҳои замони ангишт (Сафедорон, н.Дарвоз)
Гурӯҳи В	Ёдгориҳои тектоникӣ	Сохторҳои ҷолиб			
		Шикастаҳои тектоникӣ	Шикастаҳои азим	Шикастаҳои байниминтақавӣ	Шикастаи жарфи Ҳисори Ҷанубӣ (Чорбед, н.Варзоб)
		Рӯйзаҳои ҷолиб	Рӯйзаҳои маҷмааҳои геологӣ	Рӯйзаҳои сохторҳои тектоникӣ	Минтақаҳои кӯҳии ҷумҳурий
Гурӯҳи Г	Ёдгориҳои петрологӣ ва маъданӣ	Чинсҳои қадима	Маҷмааҳои чинсҳои қадими кӯҳӣ	Рӯйзаҳои чинсҳои кӯҳӣ	Гнейсҳои ортокмплексҳои Помир (ш.Хоруг)

Идомаи ҷадвали 1					
		Чинсҳои нодир	Маҷмааҳои чинсҳои нодирӣ кӯҳӣ	Рӯзадаҳои чинсҳои кӯҳӣ	Сиенитҳои вулкони Дункелдик (н. Мурғоб)
Гурӯҳи Д	Ёдгориҳои маъданӣ ва минералогӣ	Маъданҳои чолиб	Маъданҳои нодир	Маъданҳои нодирзаминӣ ва нодир	Карбонатитҳои Помир (дараи Дункелдик, н. Мурғоб)
		Минералҳо	Кристаллҳо, хӯшаҳо	Минералҳои нав ва нодир	Кули калон (ш. Панҷакент)
		Минерал-пайдошавии муосир	Сӯхторҳои зеризаминӣ		Сӯхтори ангишт (н. Айни)
		Ҳафрийети асримиёнагӣ ва қадима	Харобаҳои маъданӣ	Харобаҳои ҳафрийет	Коркарди маъдани тилло (д. Имом, н. Шугнон), Тиллошӯй (д. Яҳоб, н. Ховалинг)
Гурӯҳи Е	Ёдгориҳои гидро-геологӣ	Обҳои зеризаминӣ	Обҳои гарм	Обҳои ҳарорати баланддошта	(н. Ишқошим) (н. Темурмалик)
			Обҳои маъданӣ	Обҳои унсурҳои шифобахши химиявӣ дошта	(н. Ишқошим) (н. Мурғоб)
		Обшураҳои ғализ	Лойҳои гуногун	Лойҳои шифобахш	(н. Ашт) (н. Темурмалик)
Гурӯҳи Ж	Ёдгориҳои космогенӣ	Импактҳо	Зарбазадаҳои табиӣ	Ҷохҳои изи зарбазадаҳои табиӣ метеоритдошта	Мавзеи Бозордара (н. Мурғоб)

Дар гурӯҳи якум (А) таснифоти ёдгориҳои табиӣ асосан хусусиятҳои литологӣ ва геоморфологӣ мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Хусусиятҳои литологӣ-геоморфологӣ шаклҳои гуногуни рельефо дар бар мегиранд: шаклҳои сатҳӣ, аз ҷумла даромадгоҳҳо, водихо, фурурафтагиро, чинҳои кӯҳӣ, нишебихо, шаршараҳо ва шаклҳои зеризаминӣ – карстҳо ва ғорҳо.

Бояд қайд намуд, ки ба ин гурӯҳ, инчунин ёдгориҳои ландшафтӣ, аз қабили пирахҳо, минтақаҳои яхбандии доимӣ, объектҳои навъи биёбонӣ – регтеппаҳо ва теппаҳои кумӣ, ки дар ҳудуди Тоҷикистон васеъ паҳн шудаанд, дохил мешаванд. Дар маҷмӯъ, ёдгориҳои геоморфологӣ сершумортарин гурӯҳи ёдгориҳои табиӣ дар кишвари мо ба ҳисоб мераванд.

Дар гурӯҳи дуюм (Б) маълумот оид ба ёдгориҳои палеонтологӣ оварда шуда, объектҳоеро дар бар мегирад, ки боқимондаҳои сангшудаи ландшафтҳои қадимаи рӯйи замин (хушкӣ, баҳрҳо, ботлоқзорҳо ва

биёбонҳо) мебошанд. Дар ин ҷо, инчунин осор ва нишонаҳои ҳаёти органикии қадимӣ мавриди омӯзиш қарор мегиранд. Қобили зикр аст, ки аз рӯйи синну соли геологӣ ин гурӯҳи ёдгориҳо метавонанд нисбат ба дигар гурӯҳҳо хеле қадимтар бошанд.

Ба ин гурӯҳ инчунин хокҳои қадима, ки шохиди қарордоди бошишгоҳи одамони ибтидоӣ ё баъдӣ буданд ва айни замон дар зери қабатҳои муосир мондаанд, низ дохил мешаванд. Солҳои охир таваҷҷуҳ ба ин объект хело афзудааст ва олимони бостоншиносони ватанӣ, Русия, ИМА, Аврупо онро мавриди таҳқиқи муфасссал қарор додаанд [11]. Мо бо боварии қомил мавзӯҳои ин хокҳо – Қаротов, Лохутӣ, Қизилсуйро ба объекти сайёҳии илмӣ-маърифатӣ шомил мекунем, зеро онҳо бинобар дар рӯйи Замин кам вохӯрданашон объекти хело ҷолиби сайёҳӣ мебошанд.

Маълумот оид ба ёдгориҳои тектоникӣ дар гурӯҳи В оварда шудааст. Ба объектҳои асосии ин гурӯҳ чинҳои антиклиналӣ ва синклиналӣ, таркишҳои тектоникӣ, кафишҳои кӯҳӣ, гунбазҳои намакӣ, осори заминларзаҳои шадид ва дигар падидаҳо дохил мешаванд. Ин объектҳо зери таъсири неруи дохилии Замин ташаккул ёфта, боиси ҳаракат ва тағйирёбии қишри Замин мегарданд.

Дар гурӯҳи Г асосан хусусиятҳои ёдгориҳои гидрогеологӣ тавсиф карда мешаванд. Ба онҳо чашмаҳои минералӣ, кӯлҳои нодир ва рекреатсионӣ, инчунин минтақаҳои дохил мешаванд, ки дар онҳо тавозун ва фаъолияти обҳои зеризаминӣ ва руизаминӣ ба таври назаррас зоҳир мегардад.

Хусусиятҳои асосии ёдгориҳои петрографӣ ва минералогӣ дар гурӯҳи Д оварда шудаанд. Ба ин навъи ёдгориҳо одатан зухуроти маъданҳо ва қонҳои металлҳои нодир, чинҳои кӯҳии арзишманд, минералҳо, инчунин минтақаҳои ташаккули нави минералҳо (масалан, дар ҷойҳои сӯхтори зеризаминӣ) мансуб мебошанд.

Ёдгориҳои космогении минтақа ба гурӯҳи Е дохил карда мешаванд. Ин ёдгориҳои объектҳои ниҳоят нодир буда, дар натиҷаи таъсири ҷисмҳои бегонаи кайҳонӣ (метеоритҳо) ё дигар ҷисмҳои нисбатан калонҳаҷми кайҳонӣ ба вуҷуд меоянд.

Дар бораи ёдгориҳои таърихӣ геологӣ дар гурӯҳи Ж суҳан меравад. Ин гурӯҳ нодир ва хеле ҳоси ҳуд мебошад. Он маҳалҳои қадимаи истихроҷи маъдан ва буришҳои маъруфи геологӣ стратиграфии минтақа (стратотипҳо)-ро ба ҳуд муттаҳид менамояд, ки пайдоиши онҳо дар натиҷаи таҳқиқоти геологӣ ҳудди Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ муайян гардидааст.

Бояд қайд кард, ки дар ҷадвали 1 баъзе ёдгориҳои геологӣ метавонанд, ҳамзамон ба таркиби ду ё ҳатто се гурӯҳ дохил шаванд. Дар ҷунин ҳолатҳо ин ёдгори ба ҳама гурӯҳ мансуб дониста мешавад, ки ба он бештар мувофиқат мекунад. Муносибати аломатҳои алоҳида ва муттаҳидшавии якҷанд хусусиятҳои ба ҳам монанд ба дараҷаи аҳамият ва арзиши он таъсир мерасонанд. Аз тарафи дигар, арзиши ин ёдгориҳои

геологӣ на танҳо аз нодир будани равандҳои табиӣ дар ҳудуди минтақаи таҳқиқшаванда, балки аз дараҷаи нигоҳдорӣ ва аҳамияти илмӣ объект низ муайян карда мешавад.

Хусусиятҳои асосӣ ва ҷойгиршавии ҷуғрофии ёдгориҳои асосии геологӣ, дар харитаи дар боло зикршуда оварда шудаанд. Он нишон медиҳад, ки дар ҳудуди Тоҷикистон минтақаҳои вучуд надоранд, ки дар онҳо чунин объектҳо пурра вучуд надошта бошанд.

Ҳамзамон, бояд зикр кард, ки дар харитаи овардашуда танҳо ёдгориҳои беназири маъруф дар ҷумҳурӣ нишон дода шудаанд.

Теъдоди ками мавзӯҳои аз ёдгориҳои табиӣ геологӣ ҳолӣ дар болооби Зарафшон, Помири Шимолӣ ва ҷануби Тоҷикистон ё аз сабаби сатҳи пасти омӯзиши геологӣ ин минтақаҳо, ё бинобар ба қайд нагирифтани ёдгориҳои табиӣ нодир онҳо, мушохида мешавад.

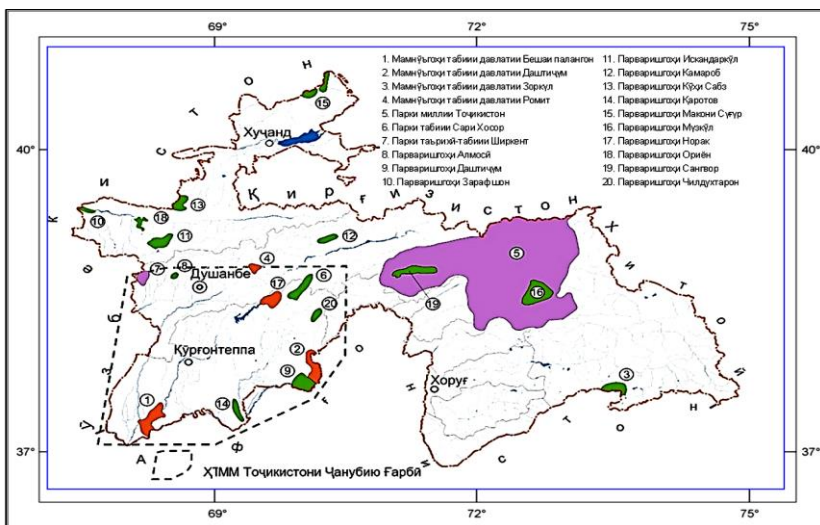
«Ҳудуди Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ табиатан беназир аст. Хусусияти он мавҷудияти ҳудудҳои махсус муҳофизатшаванда мебошад, ки дар онҳо ҳамаи намудҳои фаъолияти хоҷагидорӣ хориҷ карда шудаанд ё ба таври максималӣ маҳдуд карда шудаанд, ки боиси тағйирёбии табиӣ равандҳои табиӣ, аз ҷумла барои мақсадҳои рекреатсионӣ истифода мешаванд. Чи тавре, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ҳарчанд сайёҳӣ ба мақсаду вазифаҳои муҳофизати табиат то андозае муҳолиф бошад ҳам, дар минтақаҳои муҳофизатшавандаи дуруст азҳудшуда ва оқилона идорашаванда, ба маҷмааҳои табиӣ таҳдиди ҷиддӣ надорад. Илова бар ин, он ба беҳтар фаҳмидани вазифаҳои ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда аз ҷониби ҷомеа мусоидат мекунад» [2].

Ҳудудҳои махсус муҳофизатшавандаи Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ қисми зиёди ҲТММ - и кишварро ишғол мекунад.

Ин ғӯшаҳои табиати нотақрору хушманзара бояд ҳамчун манбаи баргариҳои беназири минтақа, кишваре баррасӣ шаванд, ки амнияти онҳо аз ҷиҳати иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва неқӯаҳволии экологӣ аҳоли вобаста аст. Имрӯз дар назди минтақаҳои ҳифзи муҳофизатии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ дар ин самт ду вазифаи яхела шароит фароҳам овардан барои тараққии соҳаи сайёҳии рекреатсионӣ ва то қадри имкон кам кардани таъсири манфии фаъолияти рекреатсионӣ ва хоҷагӣ ба объектҳои табиӣ ба миён меоянд ва барои ин заминаи ҳуқуқӣ мавҷуд аст.

Ба заминҳои фонди муҳофизати табиати Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ заминҳои биосфераи Хатлон ва мамнӯъгоҳҳои давлатии табиӣ Бешаи палангон, Даштиҷум, заминҳои мамнӯъгоҳҳои давлатии табиӣ дохил мешаванд ва инчунин 35 ёдгории табиӣ панҷ намуд: ботаникӣ, зоологӣ, геологӣ, обӣ, ландшафт шомиланд.

Дар ҳудуди Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ 35 ёдгориҳои табиӣ дорои аҳамияти минтақавӣ мавҷуданд, ки масоҳати умумии онҳо 30586,6 га мебошад (расми 4).

Расми 4. - Ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшавандаи Тоҷикистони Ҷануби Ғарбӣ (тибқи маълумоти Муҳаббатов Х.М. ва Ниёзов А.С.)

Ёдгориҳои табиӣ, ки дар минтақа мавҷуданд, аҳамияти геологӣ, ботаникӣ, зоологӣ, обӣ ва ландшафтӣ доранд. Дар ҳудуди минтақаи таҳқиқотӣ танҳо як ёдгории геологӣ табиӣ - «Чилдустарон» мавҷуд аст, ки масоҳати он 15 гектарро ташкил дода, дар ноҳияи Муъминобод ҷойгир шудааст. Ҳамчунин, 18 ёдгории ботаникии табиӣ бо масоҳати умумии 1087,0 гектар ба қайд гирифта шудаанд.

Ёдгориҳои табиӣ геологӣ Тоҷикистони Ҷануби Ғарбиро тасниф кардан ба мақсад мувофиқ аст. Мо дар ин минтақа 10 типи (намуди) ёдгориҳои табиӣ геологиро ҷудо мекунем (ҷадвали 2).

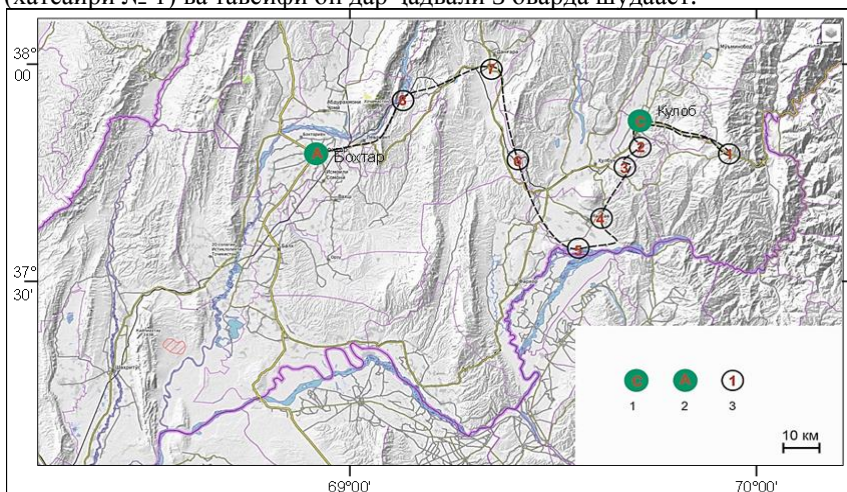
Ҷадвали 2. - Таснифи ёдгориҳои табиӣ геологӣ Тоҷикистони Ҷануби Ғарбӣ (таҳияи муаллиф)

Тип (намуд)	Паҳншавӣ (аз руйи балл)*
Стратиграфӣ. Ба ин гурӯҳ стратипотипҳо, китъаҳои стратипотипӣ, буришҳои эталонии геологӣ ва воҳидҳои стратиграфӣ дохил мешаванд, ки дар онҳо дар буриши геологӣ пайдарпайии ташаккули ҷинсҳои кӯҳӣ ва ғафсии қабатҳо нишон дода мешавад.	5
Палеонтологӣ. Ин навъ ҷойҳои гуногуни бозёфти боқимондаҳои организмҳои қадимиро дар бар мегирад, ки бо гуногуни, нодирӣ ва ё дараҷаи баланди ҳифзшавии боқимондаҳои сангшуда фарқ мекунанд.	4
Намуди маъданӣ - маҳалҳои дорои маъданҳои гуногун, тақрибан ва нодирҳои кристаллографӣ, инчунин ноҳияҳои ҳозиразамони минералҳо	3

Идомаи ҷадвали 2	
Намуди литологӣ - бархӯрдҳои (массивҳои) ҳос ё нодир таркиб, сохт ва матоъ, инчунин дигар далелҳои равшани равандҳои онҳо	4
Намуди неотектоникӣ - минтақаҳои зуҳури тектоникии навтарин	4
Намуди сохторӣ-геологӣ – осори зухуроти намудҳои гуногуни тектоника	4
Намуди космогенӣ - минтақаҳои таъсири ҳодисаҳои таъсири кайҳонӣ ба сатҳи ва дохилий	2
Намуди геотермалӣ - объектҳои, ки аномалияҳои баръало геотермалӣ доранд	2
Геоморфологӣ. Ин наъв ҳудудҳоеро фаро мегирад, ки бо гуногуншаклии релеф ва хусусиятҳои геоморфологӣ фарқ мекунанд ва равандҳои ташаккулёбии ландшафтро инъикос менамоянд.	4
Гидрогеологӣ. Дар ин намуд масъалаҳои вобаста ба баромадани обҳои зерзаминӣ ба сатҳи замин, дебити обҳои минералӣ, таркиби намакӣ, фишор ва ҳарорати онҳо баррасӣ мешаванд, ки бевосита ба ҷудошавии газҳои паррон ва пайдоиши равандҳои вулконӣ алоқаманд мебошанд.	3

Эзоҳ: *пахншавии типӣ (намуди) ёдгории табиӣ геологӣ (балл): 5-пахноии саросарӣ (80-100% минтақа), 4-пахноии миёна (50-80%), 3-пахноии ҷашмрас (30-50%), 2-пахноии аҳён (то 30%).

Бо истифода аз таснифи дар боло овардашуда ва хусусияти геологии минтақа дар расми 5 намунаи хатсайри ёдгориҳои геологӣ дар минтақа (хатсайри № 1) ва тавсифи он дар ҷадвали 3 оварда шудааст.

Расми 5. – Хатсайри №1 ёдгориҳои геологии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ:

1-саршавии хатсайр, 2-анҷоми хатсайр, 3-1... 8-истгоҳҳои хатсайр
Манбаъ: таҳияи муаллиф

**Чадвали 3. – Тавсифи хатсайри №1 ёдгориҳои геологӣ Тоҷикистони
Чанубу Ғарбӣ (таҳияи муаллиф)**

Ишора	Тавсифи ишора	Макон	Эзоҳ
С	Саршавии хатсайр	ш. Кӯлоб	Истикболи сайёҳон. Мехмонхона ё гест-ҳавз. Лексия ва намоишгоҳи муаррифӣ оид ба хатсайри №1 ёдгориҳои геологӣ. Таксим кардани китобчаҳо, брошюра, расм ва намунаҳои ҷинсҳои кӯҳию минералҳо ба сайёҳон.
1	Истгоҳи № 1. Зухуроти хозиразамони ҳаракатҳои неотектоникӣ.	маркази н. Ш. Шохин	Ист. Тамошо ва омузиши амплитуда ва бузургии лағжиши ҷинсҳои давраи чорум (Q _{IV}) дар маҷроҳои қадим. Расмгирӣ дар назди манзараи геологӣ. Бозгашт ба шаҳри Кӯлоб.
2	Истгоҳи № 2.	Кӯҳи Хоча Муъмин	Ист. Тамошо ва шиносӣ бо бузурғтарин кони намак дар Осиёи Марказӣ. Даромадан ба ғорҳо. Гирифтани намунаҳои кристаллҳои намак. Дидан кардан аз қарстҳо ва чашмаҳо. Расмгирӣ дар назди чашмаҳо, ғорҳо ва қарстҳо, ландшафти умумӣ. Истиқомат дар гест-ҳавз
3	Истгоҳи № 3.	Кӯҳи Хоча Сартез	Ист. Шиносӣ бо кони намаки Хоча Сартез. Гирифтани намунаҳои кристаллҳои намак. Расмгирӣ умумӣ. Истиқомат дар гест-ҳавз
4	Истгоҳи № 4.	маркази ноҳияи Ҳамадонӣ	Ист. Дидан кардан аз минтақаи шикастаи азими Дарвоз-Қароқул, ки ҳамчун сарҳади шимолу ғарбии плаитаи азими Ҳинд дар Тоҷикистон маъмул аст. Расмгирӣ умумӣ. Истиқомат дар гест-ҳавз
5	Истгоҳи № 5.		Ист. Шиносӣ бо равандҳои муосири маҷроии геологӣ дар мисоли китъаи дарёи Панҷ-Дарқат.
6	Истгоҳи № 6.		Ист. Тамошои қабати зиёда аз 2 километраи ҷинсҳои такшинии давраи бӯр
7	Истгоҳи № 7.		Ист. Мушоҳидаи қабатҳои такшинҳои давраи чорум
8	Истгоҳи № 8.		Ист. Тамошои манзараи шикастаи Вахш, ки дар соҳили чапи дарё баръало изи худро гузаштааст
А	Анҷоми хатсайр	ш. Бохтар	Мехмонхона ё гестҳавз. Гуселкунии сайёҳон

Ҳамин тариқ, бо мақсади таҳлили вазъи муосири сайёҳӣ дар ҳудуди Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ, омӯзиш ва муайян намудани талаботи харрӯзаи сайёҳон дар самти сайёҳии шикорӣ, моҳидорӣ ва дигар хизматрасониҳо, инчунин роҳҳои таъмини онҳо, аз ҷониби мо дар як қатор ширкатҳо ва ташкилотҳои дахлдоре, ки чараёни сайёҳонро барои истироҳат ва барқарорсозии саломатӣ дар ҳудуди мавриди таҳқиқ қабул менамоянд, таҳқиқоти ҷамаҷониба гузаронида шуд.

Хусусиятҳои зерини пешакии рекреантҳо ба даст оварда шуданд:

1. Мақсади асосии омадан шикор (тақрибан 60%), табобат (тақрибан 40%) мебошад. Барои рушди соҳаи сайёҳии экологӣ ва илмӣ шароит фароҳам меорад, ки ҳудудҳои, ки аз тарафи давлат муҳофизат карда мешавад дар вилояти Хатлон, ки ҷузъи таркибии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ маҳсуб меёбад, орнитологҳо, ки ҳар сол намудҳои олами парандаҳо (маҳсусан парандаҳои муҳоҷир)-ро (дар фаслҳои баҳор ва тирамоҳ) мушоҳида мекунанд. Инчунин, волонтерҳо ва шахсоне, ки ба қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ машғуланд аз марказҳои илмӣ табиатшиносӣ дар ҳудудҳои мухталифи Тоҷикистон ба минтақа ташриф меоранд.

2. Бештари онҳое, ки бо мақсади сайёҳӣ ба Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ меоянд, сайёҳии гурӯҳӣ мансуб шуда, шумораи онҳо аз панҷ, ҳашт ва то 10 нафар меоянд.

Ба истиснои гурӯҳҳои донишҷӯён ва хонандагони муассисаҳои миёнаи умумӣ, ки аз ҷониби маъмурияти мамнуъгоҳи давлатии биосферии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ мавриди амал қарор гирифтааст қабул карда мешаванд ва шумораи онҳо нисбат ба дигар гурӯҳҳо зиёдтар мебошад (то 20 - 25 нафар).

3. Дар ташкили сайёҳати гурӯҳӣ мавқеияти ҷинсият ва синну соли саёҳаткунандагон дар байни гурӯҳи сайёҳон бартарӣ надорад. Асосан мақсад аз ташрифи ин гурӯҳҳо истироҳати фаъол дар шикори моҳӣ ва шикори ҳайвоноти дигари дар мавзеи сайёҳӣ зиндагикунанда мебошад. Дар натиҷаи пурсишнома, ки 96%-и онро ҷинси мардон ташкил додаанд, ки беш аз 65 Ҷоизаи он мардони аз 30-35 сола мебошанд, қамтар аз 26% синни 40-49 соларо ташкил медиҳанд ва мутаносибан 6% ба синни 20 - солагӣ тааллуқ доранд. Дигар гурӯҳҳои синну соӣ на зиёда аз 3% пурсидашудагонро фаро мегирад, ки ба ин гурӯҳ шомил намудани мардони аз 70 сола боло, ки бештар таваҷҷуҳ ба моҳидорӣ доранд, шомиланд.

4. Дӯстдорони шикор ва моҳидорӣ, ки аз хизмати сайёҳии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ истифода бурдаанд, даромади хеле баланд ба ширкатҳои сайёҳӣ меоранд.

5. Дар байни сайёҳони аз лиҳози ҷинсият, синну сол ва хусусиятҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ гурӯҳҳо мухталифанд.

6. Ба зами ин, ин гуна гурӯҳҳо, маҳсусан сайёҳию таълимӣ, оилаҳои фарзанддор ва гурӯҳҳои гуногуни синну соли мухталифдоштаро фарогир аст.

7. Зимни хулосабарории кори таҳқиқотӣ, чунин хулосаи амик баровардан ба маврид мувофиқ аст:

- қисмати бештари мардум дар минтақа ба масъалаи ҳифзи сарватҳои табиӣ нодирӣ минтақа оқилона муносибат мекунад;

- вазъияти санитарии бунгоҳҳои аҳолинишини Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ, инчунин аксар ёдгориҳои таърихӣ маданият ба талабот ҷавобгӯй нестанд.

Таҳқиқотҳои гузаронидашуда бори дигар собит карданд, ки Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ барои рушди сайёҳӣ дорои иқтидори бузургии сайёҳӣ мебошад.

Мухимтарин омилҳои, ки тамоми заминаҳои рушди бомуваффақияти ин самтро фароҳам меоранд, ҷойгиршавии беназири географии минтақа ва рушди он мебошанд.

ХУЛОСА

1. Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ шароитҳои ба худ хоси табиӣ геологӣ ва геозкологӣ дошта, чун маҷмааи томи географӣ-геозкологӣ муаррифӣ мешавад. Шароити табиӣ геологӣ ва геозкологӣ Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ мусоид ва гуногун буда, барои истифодаи онҳо барои рушди намудҳои гуногуни сайёҳӣ имконият фароҳам меорад: сайёҳии илмӣ, моҳидорӣ ва шикори иҷозатномадор, тиббӣ, экологӣ, таълимӣ, обӣ ва варзишӣ, сайёҳии саргузаштӣ. Дар минтақа барои ташкили сайёҳии илмӣ маърифатӣ (фарҳангӣ) шароитҳо ва зарфияти кофӣ вуҷуд дорад [1-М].

2. Дарачаи таҳқиқ ва омӯзиши шароити геозкологӣ ва зарфияти табиӣ рекреатсионӣ Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ, инчунин хусусиятҳои ташкил ва рушди сайёҳии илмӣ маърифатӣ дар ин минтақа дар сатҳи кофӣ қарор дорад [12-М].

3. Зарфият ва иқтидори табиӣ геологӣ ва рекреатсионӣ Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ дар айни замон дар сатҳи зарурӣ таҳқиқ нашудааст ва ин барои гузаронидани кори диссертатсионӣ асос маҳсуб меёбад [2-М].

4. Захираҳои рекреатсионӣ, табиӣ, таърихӣ ва фарҳангӣ дар якҷоягӣ бо омилҳои, ки фаъолияти рекреатсиониро мукамал мекунад, системаҳои рекреатсионӣ ҳудудҳои дараҷаҳои гуногунро муайян месозанд. Зарфияти рекреатсионӣ Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбиро маҷмӯи объектҳои табиӣ геологӣ ва фарҳангӣ таърихӣ, мавод ва шароитҳои, ки дар ҳудуди муайян мавҷуданд ва дар якҷоягӣ мувофиқати ҳудудро барои рушди намудҳои гуногуни сайёҳӣ муайян карда, имкони фароғатии гуногунро фароҳам меоварад, ташкил медиҳад [8-М], [11-М], [15-М].

5. Зарфияти асосӣ сайёҳии илмӣ маърифатӣ (фарҳангӣ) Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбиро маҷмааҳои геологӣ даврӣ мезозой, кайнозой ва сохторҳои дар натиҷаи бархурдҳои тектоникии пластаҳои азими Осиёаврупо ва Ҳинд ташкил медиҳанд. Минтақаи рекреатсионӣ

истифодабарии ҳудуди Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ бо назардошти шароити табиӣ ва иҷтимоию иқтисодии он имкон медиҳад, ки як қатор минтақаҳои рекреатсионӣ, ки барои рушди ғайриқиямати рекреатсионӣ шароити бехтарин доранд, муайян карда шаванд [3-М], [6-М], [9-М].

6. Хатсайрҳои сайёҳии илмию маърифатӣ (фарҳангӣ) объектҳои ҷолиби табиӣ, географӣ ва геологиро дарбар гирифта, метавонанд барои ташаккул ва рушди намуи нави сайёҳӣ – геосайёҳӣ асос гузоранд [3-М], [7-М], [13-М].

7. Сайёҳӣ дар минтақаҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда дар сурати ташкили оқилона ба маҷмааҳои табиӣ таҳдиди ҷиддӣ надорад [5-М].

8. Таваҷҷуҳи махсус ба таҳлили зарфияти табиӣ захиравии минтақа, аз ҷумла ландшафтҳои беназир, шароити иқлимӣ, гуногунии биологӣ, ҳамчунин, минтақаҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда, бояд равона карда шаванд [14-М], [17-М].

9. Ҳолати имрӯза ва сатҳи истифодаи захираҳои сайёҳӣ арзёбӣ гардида, омилҳои калидӣ, ки ба рушди сайёҳии экологӣ таъсир мерасонанд, аз ҷумла омилҳои табиӣ-географӣ, иҷтимоиву иқтисодӣ ва ташкилӣ-идорӣ арзёбӣ карда шудаанд. Муайян карда шуда аст, ки бо вучуди зарфияти кофӣ сайёҳӣ доштан, сатҳи истифодаи амалии он то ҳол нокифоя аст. Бар асоси таҳлил мушкилоти асосии рушди сайёҳӣ дар минтақа муайян карда шудаанд, аз ҷумла набудани механизмҳои ягонаи идоракунӣ, сатҳи нокифояи инфрасохтор, ҳамгирии заифи аҳолии маҳаллӣ ба ғайриқиямати сайёҳӣ [10-М], [16-М].

10. Самтҳои афзолиятноки тақмили низомии идоракунӣ сайёҳӣ пешниҳод карда шудаанд, аз ҷумла татбиқи банақшагирии стратегӣ, рушди механизмҳои самараноки ташкили сайёҳӣ, истифодаи технологияҳои рақамӣ ва инноватсионӣ (аз ҷумла СИГ).

Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд дар таҳияи барномаҳои минтақавӣ рушди сайёҳӣ ва ҳамчунин, дар таҳияи сиёсати муассири истифодаи устувори захираҳои табиӣ ва идоракунӣ ғайриқиямати сайёҳӣ ва рекреатсионӣ истифода шаванд [4-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Таҳқиқоти геоэкологии зарфияти рекреатсионӣ ва сайёҳӣ дар Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ имконият медиҳад, ки як қатор тавсияҳо, ки аҳамияти амалӣ доранд, таҳия карда шаванд.

1. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсия барои ташкили системаи самараноки сайёҳии фарҳангӣ-маърифатӣ дар Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ тавсия карда мешаванд. Арзёбии дурнамои сайёҳии фарҳангӣ-маърифатӣ дар Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ метавонад дар банақшагирии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа истифода шаванд.

2. Дар марҳилаи имрӯза, сарфи назар аз захираҳои бузурги зарфияти сайёҳӣ дар ҷумҳурӣ ва алалхусус, дар Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ ба таври бояду шояд рушд наёфта, ҳиссаи он дар сайёҳии минтақа ва ҷаҳонӣ ночиз аст. Сайёҳӣ дар ин гушаи Тоҷикистон бояд дар аввал дар сатҳи маҳаллҳо ба нақша гирифта шуда, стратегияҳои рушди сайёҳӣ, аз ҷумла масъалаҳои иқтисодӣ, усулҳои татбиқ, модели схемаҳои сохторӣ, роҳҳои ҳавасмандкунӣ ва дигар унсурҳои барои рушд ва идоракунии сайёҳӣ зарурӣ омода карда шаванд. Ҳангоми таҳияи барномаҳои минтақавӣ ва истифодаи таҷрибаи ҷаҳонӣ бояд имкони рушди сайёҳӣ дар микёси миллий ба назар гирифта шавад.

3. Сарфи назар аз иқтидори баланди сайёҳию рекреатсионии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ, мушкилоти асосии гузаронидани таҳқиқот таҳлил, баҳодиҳии зарфият, таҳияи тавсияҳо, ин мавҷуд набудани маълумоти ягона, пурра ва объективӣ оид ба вазъи соҳаи сайёҳӣ дар минтақа мебошад.

4. Дар Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ имкони рушди қариб ҳамаи намудҳои сайёҳиро пайдо кардан мумкин аст: сайёҳии рекреатсионӣ ва табобатӣ, фарҳангӣ, таърихӣ маърифатӣ, мочароӣ, кишоварзӣ, варзишӣ, динӣ, этникӣ, тиҷоратӣ. таълимӣ ва ғ. Барои аз ҷиҳати илмӣ асоснок ва самараноки муайян кардани арзёбии зарфияти сайёҳӣ-рекреатсионӣ, махсусан дар минтақаҳои кӯҳии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ, усули ҳолгузорино (балл) истифода бурдан зарур аст. Бо истифода аз он дар минтақа нишондиҳандаҳои иқлим, ландшафт, захираҳои обӣ, набототу ҳайвоноти минтақа–ҳамаи ин меъёрҳои арзёбии иқтидори рекреатсиониро ҳолгузорӣ бояд кард.

5. Барои таҳияи стратегияи рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ асосноккунии самтҳои афзалиятноки идоракунии сайёҳии минтақавӣ, таҳияи механизми ҳамкории субъектҳои бозори сайёҳӣ бо мақомоти давлатӣ, тақмил додани вазифаҳо ва сохтори ташкилии мақомоти давлатии идораи сайёҳӣ дар минтақатавсия карда мешавад.

6. Намуди нави сайёҳии фарҳангӣ-маърифатӣ дар Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ – геосайёҳӣ метавонад ба соҳае табдил ёбад, ки рушди он боиси пешрафти дигар соҳаҳои ҳоҷагии халқ мегардад. Дар умум, дар асоси тавсияҳои дар диссертатсия пешниҳодшуда соҳаи сайёҳии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ дар сурати ташкили оқилонаю самаранок ва амалисозии он метавонад рушди устувори иқтисодию иҷтимоии ҳам минтақа ва дар маҷмӯъ кишварро низ таъмин намояд.

РУИХАТИ АДАБИЁТ

1. Абдуллаев, С.Ф. Распределение природной и техногенной радиоактивности в образцах пыльной мглы юга Таджикистана [Текст] / С.Ф. Абдуллаев, Н.А. Абдурасулова, Б.И. Назаров, В.А. Маслов, Ан.А. Джураев, А.А. Джураев, У. Мадвалиев, Т. Давлатшоев // Журнал:

«Доклады Академии наук Республики Таджикистан», 2011. – Том 54. – № 9. – С.139-146.

2. Абдурахимов, С.Я. Антропогенные изменения основных экологических компонентов в Таджикистане [Текст] / С.Я. Абдурахимов, Д.Н. Саидова // Центрально-Азиатские гуманитарные исследования. – Худжанд: Вароруд, 1999. – № 3. – С.65-72.

3. Anikin, A.A. Lakhuti-IV: A New Site of the Loessic Paleolithic in Tajikistan [Text] / A.A. Anikin, A.G. Rybalka, T.U. Khudjageldiev, P.M. Sosin, A.F. Sharipov, R.N. Kurbanov // J. Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia, 2023. – № 51(3). – P.1003-1013.

4. Баратов, Р.Б. Геологические очерки Памиро-Алая [Текст] / Р.Б. Баратов, В.И. Буданов. – Душанбе: Дониш, 2005. – 232 с.

5. Боголюбова, С.А. Эколого-экономическая оценка рекреационных ресурсов [Текст] / С.А. Боголюбова. – Москва: Академия, 2009. – С.36-39.

6. Географический энциклопедический словарь. Понятия и термины [Текст] / Гл. ред. акад. А.Ф. Трёшников. – Москва: Сов. энциклопедия, 1988. – 432 с.

7. Голубчиков, Ю.Н. Геотуризм как новый объект исследований в науках о Земле [Текст] / Ю.Н. Голубчиков // Журнал: «Жизнь Земли», 2021. – Том 43. – № 3. – С.368-379.

8. Кочуров, Б.И. Геоэкологическое картографирование: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений [Текст] / Б.И. Кочуров, Д.Ю. Шишкина, А.В. Антипова, С.К. Костовска; под ред. Б.И. Кочурова. – Москва: Издательский центр «Академия», 2009. – 192 с.

9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳӣ» (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13.11.2024, №2104). – ш. Душанбе, 7 августи соли 2020, №1717.

10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, №7-8, мод. 614; с. 2014, №11, мод. 669) (Қонуни ҚТ аз 27.11.2014 №1160, аз 18.07.2017 №1449, аз 08.06.2022 №1879, аз 08.06.2022 №1880, аз 13.11.2024 №2099). – ш. Душанбе, 02 августи соли 2011, №760.

11. Мухаббатов, Х.М. Географические основы рационального природопользования в горных регионах Дисс... докт. геогр. Наук. Москва, 1999. – 340 с.

12. Новиков, В.П. Геологические памятники природы-объекты экологического просвещения и туризма в Таджикистане [Текст] / В.П. Новиков, Ф.С. Салихов, В.В. Супрычев // Журнал: Вестник филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе. – Том 1. – №3 (25). – Душанбе, 2022. – С.94-102.

13. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 28.12.2023. Дастрасӣ: <http://president.tj/node/32191>.

14. Раҳимов, А.И. Географияи вилояти Хатлон [Матн] / А.И. Раҳимов, Ҷ.Қ. Баротов, А.Қ. Мирзоев. – Хучанд: Нури маърифат, 2021. – 121 с.

15. Рубан, Д.А. Академические формы геологического туризма [Текст] / Д.А. Рубан // Вестник Алтайской академии экономики и права, 2015. – №4 (42). – С.110-114.

16. Рубан, Д.А. Особенности формирования национального геотуристического рынка [Текст] / Д.А. Рубан // Вестник БИСТ, 2011. – №3 (11). – С.21-28.

17. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2018, №372 тасдиқ шудааст).

18. Таджикистан. Природа и природные ресурсы. – Душанбе: Дониш, 1982. – 600 с.

19. Храбовченко, В.В. Экологический туризм [Текст] / В.В. Храбовченко. – Москва: Финансы и статистика, 2003. – 208 с.

ФЕҲРИСТИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМИИ МУАЛЛИФ

I. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

[1-М]. Каримҷони М. Имкониятҳои рушди сайёҳии экологӣ дар вилояти Хатлон [Матн] / М. Каримҷони // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ, 2020. – №6. – С.186-190. ISSN 2413-5151.

[2-М]. Каримҷони М. Сайёҳии таърихӣ фарҳангӣ яке аз навҳои маъруф ва оммавии сайёҳӣ дар рушди иқтисодиёти миллии [Матн] / М. Каримҷони // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ, 2022. – №6. – С.107-113. ISSN 2413-5151.

[3-М]. Каримҷони М. Хусусиятҳои сохтори геологӣ релефии вилояти Хатлон дар ташкили соҳаи сайёҳӣ [Матн] / М. Каримҷони, А.С. Ниёзов // Паёми Донишгоҳи давлатии Хоруғ, 2024. – №2 (30). – С.45-52. ISSN 2464-5696.

[4-М]. Каримҷони М. Развитие экологического туризма в Хатлонской области: потенциал и совершенствование механизмов управления [Текст] / М. Каримҷони А.И. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ, 2026. – №2. – С.89-95. ISSN 2413-5151.

[5-М]. Каримҷони М. Ташкили сайёҳии табиӣ (геосайёҳӣ) дар Тоҷикистони Ҷануби Ғарбӣ ва аҳамияти иҷтимоӣ- иқтисодии он [Матн] / М. Каримҷони, Ш.Д. Давлатзода // Маҷаллаи назариявӣ ва илмӣ истеҳсоли “Кишоварз”, Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншох Шохтемур, 2026. – №2 (111). – С.505-513. ISSN 2074-5435.

II. Мақолаҳо ва фишурдаи интишорот дар маҷмуаҳои дигар:

[6-М]. Каримҷони М. Истифодаи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии минтақаи Қўлоб дар соҳаи сайёҳӣ [Матн] / М. Каримҷони // Маводи конференсияи илмӣ - назариявии вилоятӣ дар мавзӯи «Нақши соҳаи сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоии вилояти Хатлон» (Қўлоб, 31.03.2018). – Қўлоб, 2018. – С.54-59.

[7-М]. Каримҷони М. Роҳҳои ифлосшавии ҳавои атмосфера ва ҳифзи он дар шароити имруза [Матн] / М. Каримҷони // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Ҷояи таҳаввулотгарой дар фалсафаи илми муосир». – Қўлоб, 2020. – С.206-209.

[8-М]. Каримҷони М. Истифодаи самаранокӣ захираҳои гидроэнергетикии дарёи Панҷ [Матн] / М. Каримҷони // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Тағйирёбии иқлим ва таъсири он ба обҳои ошомидани Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Қўлоб, 2022. – С.178-180.

[9-М]. Каримҷони М. Агросайёҳӣ ва имконияти инкишофи он дар минтақаи Қўлоб [Матн] / М. Каримҷони, Р. Иброҳимова // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Душанбе, 2023. – С.73-77.

[10-М]. Каримҷони М, Ёдгориҳои табиӣ таърихӣ вилояти Хатлон омили рушди соҳаи сайёҳӣ [Матн] / М. Каримҷони, С. Раҳимов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Проблемаҳои инкишофи сайёҳии дохилӣ дар замони муосир” баҳшида ба “Дахсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028” ва татбиқи марҳилаи дуҷуми “Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” (ш.Душанбе, 1 ноябри соли 2023). – Душанбе, 2023. – С.84-87.

[11-М]. Каримҷони М. Таъсири омилҳои антропогенӣ ба мавзёҳои сайёҳии минтақаи Қўлоб: дурнамо ва ояндабинӣ [Матн] / М. Каримҷони // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Энергияи сабз ва ҳифзи экосистемаҳои табиӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Қўлоб, 2023. – С.234-237.

[12-М]. Каримҷони М. Таъсиси курортҳо (истирохатгоҳҳо) чузъи таркибии дестинатсияи сайёҳӣ [Матн] / М. Каримҷони, Н.Д. Бобоев ва диг. // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Проблемаҳои инкишофи сайёҳии дохилӣ дар замони муосир” баҳшида ба “Дахсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028” ва татбиқи марҳилаи дуҷуми “Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” (ш.Душанбе, 1 ноябри соли 2023). – Душанбе, 2023. – С.116-121.

[13-М]. Каримҷони М. Имкониятҳои рушди сайёҳии таърихӣ дар намаккӯҳи Ҳочамӯмин [Матн] / М. Каримҷони, А.Қ. Мирзоев // Маводи

конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ бахшида ба 30-солагии таъсисёбии Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон, 30-солагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва соли 2024 – «Соли маърифати ҳуқуқӣ» (ш.Кӯлоб, 16-17 майи соли 2024). – Кӯлоб, 2024. – С.77-82.

[14-М]. Каримҷони М. Имконият ва роҳҳои рушди соҳаи сайёҳӣ дар вилояти Хатлон [Матн] / М. Каримҷони // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ бахшида ба 30-солагии таъсисёбии Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон, 30-солагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва соли 2024 – «Соли маърифати ҳуқуқӣ» (ш.Кӯлоб, 16-17 майи соли 2024). – Кӯлоб, 2024. – С.189-192.

[15-М]. Каримҷони М. Нақши сохтори геологӣ Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ дар ташкили сайёҳии илмӣ фарҳангӣ [Матн] / М. Каримҷони // Маводи конференсияи умумидонишгоҳии илмӣ назариявӣ ҳайати устодону кормандони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бахшида ба 30-юмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Соли маърифати ҳуқуқӣ эълон шудани соли 2024» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)». – Душанбе, 2024. – С.185-189.

[16-М]. Каримҷони М. Сохтори геологӣ Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ ва нақши он дар ташкили сайёҳии илмӣ фарҳангӣ [Матн] / М. Каримҷони // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Дастовардҳои муосир ва масоили мавҷудбуда дар илми геология (илмҳои заминшиносӣ)» бахшида ба 70-солагии доктори илмҳои геология ва минералогия, профессор, узви вобастаи академияи муҳандисии байналмилалӣ, академики академияи илмҳои муҳандисии Тоҷикистон Саидов М.С. (ш.Душанбе, 24 майи соли 2024). – Душанбе, 2024. – С.285-291.

[17-М]. Каримҷони М. Хусусиятҳои сохтори геологӣ Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ – ҳамчун асоси ташкили сайёҳии илмӣ ва фарҳангӣ [Матн] / М. Каримҷони // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Геология дар фазо ва замон» бахшида ба 270-солагии Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов, 75-солагии факултети геологияи Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов ва 15-солагии Филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе (ш.Душанбе, 15-17 апрели соли 2024). – Душанбе, 2024. – С.201-205.

[18-М]. Каримҷони М. Нақши захираҳои обӣ ва рекреатсионии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ дар ташкили сайёҳии табобатӣ [Матн] / М. Каримҷони, А.И. Раҳимов // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Арзёбии гармшавии иқлим ва роҳҳои пешгирии он дар ҳифзи манбаъҳои гидрологӣ ва криосферӣ» (ш.Кӯлоб, 31 марти соли 2026). – Кӯлоб, 2026. – С.172-176.

**ГОСУДАРСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ
«КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ»**

УДК 502.64: 332.142.4+338.482.22(575.34/35)

На правах рукописи

Каримджони Музаффар

**ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ
ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА
ЮГО-ЗАПАДНОГО ТАДЖИКИСТАНА И ПЕРСПЕКТИВЫ
РАЗВИТИЯ НАУЧНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО
ТУРИЗМА В РЕГИОНЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной степени
кандидата географических наук по специальности
1.6.7. Геоэкология

Куляб – 2026

Диссертация выполнена на кафедре географии и туризма факультета географии и цифровой экономики Государственного образовательного учреждения «Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки».

**Научный
руководитель:**

Рахимов Абдулфаттох Ибрагимович - доктор географических наук, профессор кафедры геоэкологии и методики преподавания факультета геоэкологии и туризма ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжон Гафурова»

**Официальные
оппоненты:**

Усманов Маруфджан Рустамович - доктор географических наук, профессор кафедры социально-экономической географии факультета географии и экологии Самаркандского государственного университета имени Шарофа Рашидова (Республика Узбекистан);

Мухамадизода Амриддин Мухамади - кандидат географических наук, доцент кафедры методики преподавания географии и туризма ГОУ «Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни»

**Ведущая
организация:**

**Хорогский государственный университет
имени Моёншо Назаршоева**

Защита диссертации состоится «24» октября 2026 года в 10⁰⁰ на заседании диссертационного совета 6D.KOA-098 при Государственном образовательном учреждении «Худжандский государственный университет имени академика Бободжон Гафурова» (735700, город Худжанд, улица Гагарина, 147, зал заседаний диссертационного совета, e-mail: s.dilorom777@gmail.com, телефон учёного секретаря: (+992) 92 787 87 45).

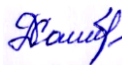
С диссертацией можно ознакомиться в центральной библиотеке Государственного образовательного учреждения «Худжандский государственный университет имени академика Бободжон Гафурова», а также на сайте www.hgu.tj.

Автореферат разослан «___» _____ 2026 года.

Учёный секретарь

диссертационного совета, кандидат

геолого-минералогических наук, доцент

Саидова Д.Н.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. В Послании Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона в Маджлиси Оли Республики Таджикистан было отмечено, что «В 2018–2023 годах для развития сферы туризма и народных ремёсел были реализованы четыре государственных инвестиционных проекта на сумму 330 млн сомони. Кроме того, субъектам отрасли банковской системой страны было предоставлено более 300 млн сомони льготных кредитов. За этот период было построено 1450 туристических объектов, а число туристов в 2023 году достигло 1,2 млн человек. Вместе с тем подчёркиваю, что неиспользованные возможности для развития данной отрасли всё ещё весьма значительны» [13].

Туристическая отрасль во многих странах мира играет важнейшую роль в национальной экономике. По данным ЮНЕСКО, ежегодные поступления в государственный бюджет от туристической отрасли в Турецкой Республике составляют 12,7 млрд долларов США.

Согласно рейтингу издания Visual Capitalist, основанному на статистических данных Всемирной туристской организации и Международного валютного фонда за 2025 год, в десятку стран мира, получающих наибольший вклад туризма в ВВП, входили (в %): Макао – 70,8; Аруба – 69,7; Мальдивы – 68,1; Андорра – 66,5; Сент-Люсия – 53,8; Гренада – 48,1; Антигуа и Барбуда – 47,8; Сейшельские Острова – 46,6; Багамские Острова – 35,0; Сент-Китс и Невис – 32,9 %. По объёму ежегодных доходов, поступающих в государственный бюджет от туристической отрасли за последние пять лет, ведущими странами являются (млрд долларов США): США – 488,0; Китай – 224,0; Германия – 131,0; Япония – 107,0; Великобритания – 103,7; Франция – 89,2; Мексика – 79,7; Италия – 76,3; Испания – 68,8; Бразилия – 56,3.

Действительно, туристические возможности и потенциал Таджикистана весьма велики. Юго-Западный Таджикистан обладает благоприятными условиями, благодаря которым туризм может стать одной из важнейших составляющих социально-экономического развития Хатлонского региона и значительным источником доходов регионального бюджета. На территории Юго-Западного Таджикистана находятся много уникальных природных, культурно-исторических и познавательных объектов, имеющих большой практический интерес как у зарубежных, так и у местных туристов.

В Государственной Праграмме и Стратегии развития туризма в республике на период до 2030 года, утверждённой постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2018 года № 372, отмечается: «В современном мире туризм рассматривается как социально-экономическое явление, оказывающее прямое и косвенное воздействие на развитие всей сопутствующей инфраструктуры. Несмотря на то, что

Таджикистан располагает значительными туристическими ресурсами, туристическая отрасль до настоящего времени не достигла необходимого уровня развития» [17].

В диссертационной работе рассматриваются в основном вопросы анализа и оценке туристско-рекреационных объектов на территории Юго-Западного Таджикистана. В научной работе также исследована прогноза и перспективы дальнейшего развития региона.

Степень научной разработанности исследуемой проблемы. Научно-познавательный (культурный) туризм является одним из наиболее распространённых видов туризма и широко развит во многих странах мира. В советский период данный вид туризма рассматривался совместно с рекреационным туризмом.

Значительный вклад в развитие теории и практики организации рекреационного туризма внесли советские учёные, в частности: Азар В.И., Алаев Э.Б., Александрова А.Ю., Багров Н.В., Багрова Л.А., Веденин Ю.А., Воронин В.В., Голубчик М.М., Гуляев В.Г., Дмитревский Ю.Д., Зорин И.В., Зырянов А.И., Квартальнов В.А., Котляров Е.А., Лиханов Б.Н., Мажар Л.Ю., Мироненко Н.С., Мухина Л.И., Нефедова В.Б., Николаенко Д.В., Николаенко Т.В., Пирожник И.И., Преображенский В.С., Родоман Б.Б., Смирнова Е.Д., Твердохлебов И.Т., а также зарубежные исследователи – Leiper N., Price M. F., Timothy D., Nordin S., Butler W.W. и другие, выполнившие многочисленные исследования в данной области.

Отечественными учёными также проведены многочисленные исследования, посвящённые изучению и анализу рекреационного и научно-познавательного (культурного) туристического потенциала. В этой связи следует отметить работы Баратова Р.Б., Баратова Дж. К., Додонова А.Е., Ибрагимова Э.Х., Новикова В.П., Гадоева Ш.Д., Ёрова Дж.Н., Карамхудоева Х.Е., Кодирова Ф.С., Мамадризохонова А.А., Мухаббатова Х.М., Ниёзова А.С., Пивоваровой Н.В., Салихова Ф.С., Супрычева В.В., Сангинова Д.Ш., Сафарова Н.М., Одиловой Р., Ранова В.А., Рахимова А.И., Табарукова М., Джураева А.Дж. и ряда других учёных, изучавших исторические, правовые, экономические аспекты, а также потенциал и возможности развития туризма в различных регионах Таджикистана и в стране в целом.

Вместе с тем Юго-Западный Таджикистан, несмотря на определённую изученность его природно-геоэкологических особенностей и туристического потенциала, по сравнению с другими регионами страны исследован недостаточно. В связи с этим диссертационная работа посвящена изучению природных и геологических условий, а также оценке туристско-рекреационного потенциала Юго-Западного Таджикистана с целью развития научно-познавательного (культурного) туризма.

Связь исследования с государственными программами (проектами) и научной тематикой. Тема диссертационного исследования соответствует приоритетным направлениям научных и

научно-технических исследований в Республике Таджикистан на 2021–2025 годы, утверждённым постановлением Правительства Республики Таджикистан от 26 сентября 2020 года № 503 («Разведка и рациональное использование природных ресурсов»).

Диссертационное исследование выполнено в рамках научно-исследовательских работ кафедры географии и туризма факультета географии и цифровой экономики ГОУ «Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки» по темам: «Общие проблемы развития географии Таджикистана и туристической отрасли» и «Проблемы рационального использования природно-рекреационных ресурсов, развития туризма и трудовых ресурсов», реализованным в 2016–2020 годах и продолжающимся в период 2021–2026 годов.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования - заключается в комплексной оценке туристско-рекреационного потенциала развития территории Юго-Западного Таджикистана для организации научно-познавательного (культурного) туризма.

Задачи исследования:

- изучение и анализ литературы по природным и геологическим условиям, геоэкологическим особенностям и туристическому потенциалу Юго-Западного Таджикистана;
- организация и проведение полевых исследований в районах Юго-Западного Таджикистана;
- анализ собранных материалов по природно-геологическим условиям и туристическому потенциалу региона;
- разработка туристических маршрутов в регионе;
- подготовка рекомендаций по организации научно-познавательного (культурного) туризма в районах Юго-Западного Таджикистана.

Объектом исследования является природно-геологические условия и туристско-рекреационный потенциал территории Юго-Западного Таджикистана.

Предмет исследования – изучение и анализ природно-геологических условий, а также туристско-рекреационного потенциала Юго-Западного Таджикистана с целью организации научно-познавательного (культурного) туризма.

Теоретическую основу исследования составляют научные положения, результаты и выводы, изложенные в диссертации, касающиеся анализа процессов формирования туристско-рекреационного пространства с учётом природно-геоэкологических особенностей территории Юго-Западного Таджикистана.

Научная новизна исследования. Научная новизна работы заключается в том, что впервые на территории Юго-Западного Таджикистана:

- проведено комплексное исследование природно-геологических и геоэкологических условий региона;
- выявлены и рекомендованы наиболее привлекательные объекты научно-познавательного (культурного) туризма;
- разработаны научно обоснованные рекомендации по организации научно-познавательного (культурного) туризма в Юго-Западном Таджикистане;
- разработаны и предложены для использования маршруты нового в регионе вида научно-познавательного (культурного) туризма – геотуризма.

Положения, выносимые на защиту:

1. Установлено, что Юго-Западный Таджикистан как целостный географо-геоэкологический комплекс обладает специфическими природно- геоэкологическими условиями и в регионе имеются благоприятные условия и достаточный потенциал для организации научно-познавательного (культурного) туризма.

2. Конкретизирован потенциал научно-познавательного туризма Юго-Западного Таджикистана, представленный геологическими комплексами мезозойского и кайнозойского периодов, а также уникальными природными геологическими памятниками.

3. Показано, что новый для региона вид научно-познавательного туризма – геотуризм организуется проложением туристических маршрутов, включающим достопримечательные природно-геологические объекты.

Теоретическая и научно-практическая значимость исследования. Теоретическая значимость исследования заключается в получении новых данных о природно-геологических и геоэкологических особенностях Юго-Западного Таджикистана – одного из наиболее перспективных регионов для развития научно-познавательного (культурного) туризма.

Практическая значимость диссертационной работы состоит в разработке конкретных научных рекомендаций по организации научно-познавательного (культурного) туризма в Юго-Западном Таджикистане и проектировании туристических маршрутов. Полученные результаты могут быть использованы в образовательном процессе на географических факультетах высших учебных заведений страны, при проведении лекционных и практических занятий.

В работе также всесторонно изучены, обобщены и проанализированы теоретическо-практические и методологические основы развития и формирования туристско-рекреационного потенциала с точки зрения природных и геоэкологических факторов и особенностей территории Таджикистана.

Следует отметить, что в диссертации рассмотрен комплексный анализ природно-геологических и геоэкологических факторов туристического

пространства Юго-Западного Таджикистана, а также дана оценка туристическому потенциалу региона на современном этапе его развития.

На основе изучения различных научных материалов и конкретных данных оценены перспективы комплексного развития туристско-рекреационной сферы Юго-Западного Таджикистана, а также разработаны рекомендации по её эффективному использованию.

Вместе с тем важное значение придаётся совершенствованию механизма оценки эффективности развития и регулирования регионального туризма на примере Юго-Западного Таджикистана на основе изучения природных и организационных аспектов туристической деятельности в экономике.

Полученные нами результаты исследования могут быть использованы в производстве Комитета по развитию туризма при Правительстве Республики Таджикистан, Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан, при разработке программ социально-экономического развития городов и районов республики. Результаты диссертационной работе, а также использован в процессе выполнения НИР кафедры географии и туризма факультета географии и цифровой экономики ГОУ «Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки».

Степень достоверность результатов диссертации. Достоверность результатов подтверждается результатами проведенных полевых исследований, обширными аналитическими, географо-картографическими материалами. А также использованием комплекса современных геоэкологических и методологических подходов, анализа статистической обработки и визуализацией результатов с использованием современных методов проведения исследования.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема диссертационного исследования соответствует областям исследований паспорта специальности 1.6.7. Геоэкология:

1. Моделирование геоэкологических процессов и последствий хозяйственной деятельности для природных комплексов и их отдельных компонентов. Современные методы геоэкологического картирования, ГИСТехнологии и информационные системы в геоэкологии;
4. Геоэкологическая оценка территорий. Современные методы геоэкологического картирования, информационные системы в геоэкологии. Разработка научных основ государственной экологической экспертизы и контроля;
7. Разработка научных основ для эффективного использования и защиты земельных, почвенных, рекреационных, минеральных и энергетических ресурсов;
13. Геоэкологические аспекты устойчивого регионального развития.

Личный вклад соискателя ученой степени в исследования.

Данное научное исследование является результатом самостоятельных исследований автора. Полевые-экспедиционные работы, визуальные наблюдения, анализ фондовых, научных отчетов и литератур, а также обработка полученных результатов полевых, лабораторных и аналитических исследований, цифровая обработка картографических и плановых материалов были выполнены лично автором. Соискателем разработаны практические рекомендации. Личный вклад соискателя в опубликованных соавторских научных публикациях составляет от 35 до 55 процентов.

Апробация и внедрение результатов диссертации. Основные положения, выводы и полученные результаты диссертационного исследования были обсуждены на научных конференциях и семинарах, которые проводились в стенах кафедры географии и туризма Государственное образовательное учреждение «Кулябский государственный университет имени Абуабдулло Рудаки (2017–2025 гг.), на: Международной научно-теоретической конференции «Политическая школа Лидера нации», посвящённой 30-летию образования НДПТ, 30-летию принятию Конституции Республики Таджикистан и объявлению 2024 года «Годом правового просвещения» (Куляб, 2024); Международной научно-практической конференции «Геология в пространстве и времени», посвящённой 270-летию Московского государственного университета имени М. В. Ломоносова, 75-летию геологического факультета МГУ и 15-летию филиала МГУ имени М. В. Ломоносова в городе Душанбе (Душанбе, 2024); Республиканской научно-практической конференции Национального университета Таджикистана, посвящённой 30-летию принятия Конституции Республики Таджикистан, объявлению 2024 года Годом правового просвещения и Двадцатилетию изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования (2020–2040 гг.) (Душанбе, 2024); Общеуниверситетской республиканской научно-практической конференции Национального университета Таджикистана и Международной научно-практической конференции ТНУ, (Душанбе, 2024) и др. Полученные научные результаты также были апробированы на 8 - и университетских, республиканских и международных научных семинарах и конференциях.

Публикации по теме диссертации. Полученные научные результаты и основные положения по теме диссертационной работы были опубликованы в 18 научных публикациях, в том числе в 5 статьях, опубликованных в научных журналах, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объём диссертации. Диссертационная работа состоит из введения, четырёх глав, заключения, общий объём работы составляет

148 страниц компьютерного текста, включая 25 рисунков и 6 таблиц и список использованных литератур включающего 172 наименований.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

В главе 1 «**Природно-геологический потенциал и научно-познавательный туризм (анализ литературы)**» отмечается, что уровень изученности природных (потенциальных) геологических условий Юго-Западного Таджикистана с целью организации научно-познавательного (культурного) туризма не соответствует современным требованиям теории и практики географической науки и геоэкологии.

Теоретические и методологические основы исследования были отобраны и разработаны на основе анализа научных исследований отечественных и зарубежных учёных. В информационную базу исследования включены законодательные и иные нормативно-правовые акты Республики Таджикистан, которые отражают организационные и экономические условия и стандарты регулирования сферы туристических услуг [9, 13, 15 и др.].

Как отмечалось, геологический туризм является сравнительно новым видом туризма, и, естественно, в справочной литературе, изданной до 1990-х годов [5], он отсутствовал. Геологический туризм чаще всего известен под термином геотуризм [8]. В большинстве стран мира геотуризм рассматривается лишь как деятельность, связанная с изучением геологических и геоморфологических особенностей [6, 14 и др.]. В связи с этим важное значение имеет анализ основных определений геотуризма в современной научной литературе.

Некоторые авторы считают, что геотуризм – это вид туристической деятельности, при котором геологическое наследие выступает его основным объектом [7]. «Цель геотуризма заключается в сохранении природного наследия посредством охраны ресурсов и просвещения туристов об окружающей среде. С этой целью геотуризм должен обеспечивать доступность природно-геологического потенциала для широкой общественности, способствовать популяризации и развитию наук о Земле» [8, 16].

В главе 2 «**Методология и материалы диссертационного исследования**» для проведения диссертационного исследования важное значение имеет систематизация основных понятий и подходов в сфере туризма, а также сущность, содержание и особенности территориальной организации туристических направлений.

Рекреация как природно-культурных ресурс, используется для восстановления и развитие физических и духовных сил общество в уникальных природных условиях, путём рекреационной деятельности человека. Мы также рассматриваем туризм как вид деятельности человека. Туризм в свое очередь, представляет собой комплекс мероприятия и организации отдыха в пределах постоянного места

проживания. Он также проводится с целей отдыха, получения образования, паломничества, деловыми, спортивными, профессиональными и иными деятельностью, посредством путешествий.

Что касается методов исследования, следует отметить, что оно должно начинаться с общих полевых методов исследования.

Цель полевых работ заключается в сопоставлении, объединении и проверке теоретических знаний с реальной географической практикой на местности, а также в получении первичных и достоверных данных, которые в дальнейшем обрабатываются и используются для создания карт, моделей, прогнозов и отчётов, а также для более глубокого понимания взаимосвязей между природой и человеком.

Полевые методы включают несколько направлений. Основным является наблюдение, которое представляет собой прямое или косвенное изучение условий и процессов (природные условия, погодные явления, почвы, социально-культурная среда и др.) с фиксацией данных (фотографии, видеозаписи, записи).

Использование географических информационно-картографических ресурсов широко применяется для определения точных координат точек наблюдений с использованием GPS и их последующего нанесения на карту, что является основой для составления карты или плана местности.

Последние годы технологии ГИС и их использование приобретают все большую популярность, поскольку все больше информации получается путем анализа спутниковых снимков Земли, аэрофотоснимков и беспилотных летательных аппаратов (дронов).

Сравнительный метод также является основным и способствует выявлению общих и частных особенностей геоэкологической информации. Он может использоваться с текстовыми, картографическими и графическими материалами (диаграммами) для определения свойств изучаемых объектов и процессов.

Исторический метод позволяет восстанавливать и сравнивать состояние объектов в различные исторические периоды. Он применяется для оценки изменений природных и техногенных характеристик объектов и процессов.

Метод оценки используется для анализа современного состояния и прогнозирования воздействия человеческой деятельности на окружающую среду, здоровье и благосостояние населения.

Другими распространёнными методами геоэкологических исследований являются картографирование, составление планов и моделирование.

Рисунок 1. - Методы геоэкологических исследований и их взаимосвязи (составлено автором)

Создание геоэкологических карт, а также разработка математических и концептуальных моделей, используемых для изучения и отражения природных условий, оценки потенциала и ёмкости территорий, воздействия человека на окружающую среду и других подобных аспектов, широко применяются в геоэкологических исследованиях (рисунок 1).

Кроме того, в геоэкологических исследованиях применяются современные методы, такие как геофизические и геохимические методы (изучение физических полей и распределения химических элементов в геосферных оболочках), статистические методы (сбор, обработка, анализ и прогнозирование данных о геосистемах), авиационные методы (исследование территории с использованием летательных аппаратов и аэрофотосъёмки), математические методы, пространственный анализ, моделирование (создание обоснованных моделей территорий и объектов исследования), логические методы и другие.

Как отмечалось, географические информационные системы (ГИС) сегодня широко применяются практически во всех областях науки и техники. В геоэкологических исследованиях ГИС являются важным программным инструментом. Они играют ведущую роль в сборе, управлении, анализе, моделировании и визуализации пространственных данных, объединяя различные типы информации с описательными характеристиками, что делает геоэкологическую информацию более доступной, наглядной и понятной.

ГИС в первую очередь выполняет сбор и управление данными. ГИС объединяет информацию, получаемую из различных источников, включая спутниковые снимки, аэрофотосъёмку, полевые измерения, геологические карты и базы данных, и связывает её с конкретными географическими координатами.

«В ГИС проводится пространственный анализ, который позволяет выявлять закономерности, взаимосвязи и географический контекст между различными геоэкологическими факторами. Например, данные об объектах геотуризма (геосайтах) и чувствительных природных

компонентах (источники, реки, озёра) могут быть нанесены на карту для оценки возможного воздействия» [5].

Для целей диссертации важно отметить, что геоэкологические исследования в основном используют три базовых метода – наблюдение, эксперимент и моделирование – для изучения геосистем и окружающей среды. Наблюдение включает изучение природы, эксперимент проверяет гипотезы в лабораторных или полевых условиях путём изменения переменных, а моделирование использует математические и компьютерные методы для прогнозирования закономерностей и часто опирается на результаты двух предыдущих методов: 1) наблюдения и 2) выборочного анализа.

Глава 3 «Природно-геоэкологическая характеристика Юго-Западного Таджикистана» посвящена анализу природных условий региона.

Территория Юго-Западного Таджикистана в орографическом отношении формируется горами Гиссарского хребта на севере, хребта Хазратишоҳ на востоке, Бабатагского хребта на западе и рекой Пяндж на юге. С точки зрения административного деления Юго-Западный Таджикистан ограничивается частями административных территорий районов республиканского подчинения на севере и Хатлонской области на юге.

Природные и геоэкологические условия Юго-Западного Таджикистана отличаются уникальными и разнообразными особенностями.

С гидрографической точки зрения Юго-Западный Таджикистан богат реками. Реки региона полностью относятся к бассейну реки Амударья. Хотя они распределены по территории неравномерно, они подчиняются общим закономерностям [12].

Питание рек региона в основном снегово-дождевое, лишь реки Вахш, Кофарнихон и Пяндж формируются за счёт ледниково-снегового питания, а реки Кафтархона и Кулябдарья питаются преимущественно подземными водами. Отличительной особенностью рек региона является очень высокая мутность [1]. Например, мутность реки Сурхоб достигает 5 кг/м^3 . Реки Кызылсу и Вахш имеют мутность до $4,5 \text{ кг/м}^3$, а в период дождей и паводков мутность реки Вахш превышает 100 кг/м^3 [12, 15].

На юге Таджикистана также широко распространены солёные источники. Большинство солёных вод выходит из соляных месторождений (Ходжамуьмин и Ходжасартез), а также из песчаников, глин и соленосных конгломератов мезозойской и кайнозойской эпох.

В некоторых районах подземные воды выходят на поверхность, образуя источники.

В регионе для водоснабжения населения и орошения земель построено более 10 каналов, питающихся из рек Вахш, Кофарнихон, Сурхоб и Пяндж, общей протяжённостью около 400 км. Они орошают 360

тысяч гектаров земель региона. Крупнейшим каналом является магистральный канал Ёван-Обикиик, построенный в 1968-1971 годах. Его длина составляет 121,5 км, и он обеспечивает водой более 45 тысяч гектаров земель районов Абдурахмана Джами, Яван и Хуросон.

Из-за расположения Юго-Западного Таджикистана в тёплой и субтропической зоне основной причиной отсутствия крупных и средних озёр является именно этот фактор. Озёра Юго-Западного Таджикистана имеют русловой характер и расположены в нижнем течении рек Вахш и Кофарнихон.

Таким образом, Юго-Западный Таджикистан богат водными ресурсами, которые могут служить не только основой для развития гидроэнергетики, сельского хозяйства и других отраслей народного хозяйства, но и базой для организации различных видов туризма.

Геологическое строение региона представлено осадочными породами мезозойского и кайнозойского возраста, что определяет основную особенность его рельефа – широкие долины и высокогорные равнины. Для территории региона характерен в основном сухой континентальный климат.

Климат региона в целом субтропический, формирование которого зависит от природных факторов, таких как рельеф, географическая широта, высота местности и воздушные массы (рисунок 2).

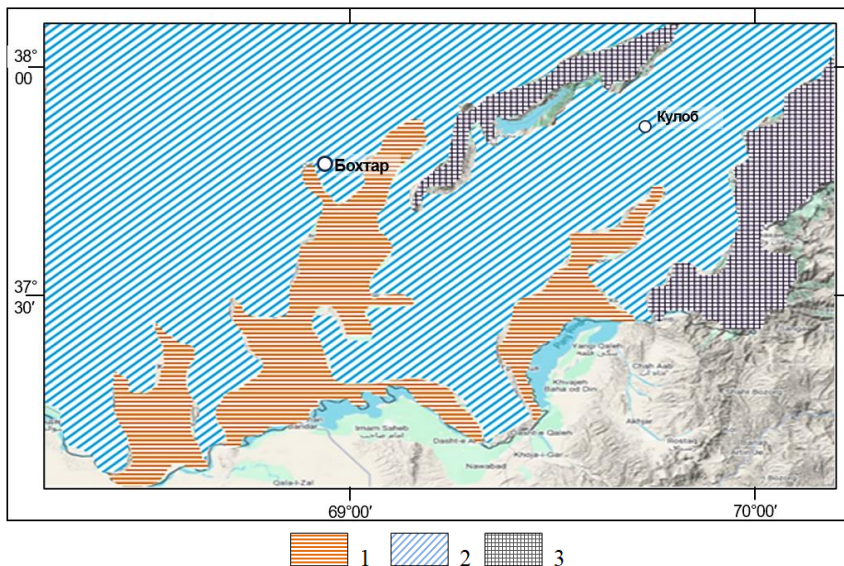

Рисунок 2. - Климатическое районирование Юго-Западного Таджикистана

(составлено автором):

- 1 – Зона сухого климата; 2 – Зона недостаточного увлажнения;
- 3 – Зона увлажнения с умеренным летом и холодной зимой

«Как известно, в Таджикистане весна короткая, а лето обычно продолжительное. Согласно метеорологическим данным, продолжительность зимнего периода в Юго-Западном Таджикистане в среднем составляет от 59 суток (Яван) до 119 суток» [18].

Для территории региона характерны сильные ветры, общая продолжительность которых составляет от 20 до 30 дней. Их положительные или отрицательные свойства выражены слабо. Однако следует отдельно отметить пыльный афганский ветер, известный в Афганистане как «кара-бураан» или «советский ветер». Афганский ветер представляет собой тёплый сухой воздушный поток, содержащий большое количество пыли и песка, который со стороны пустынь соседнего государства – Афганистана – движется на север, в сторону Таджикистана, вдоль рек Пяндж, Вахш и Кофарнихон. В последние десятилетия его интенсивность и продолжительность увеличились, и его негативное воздействие стало более заметным.

«В целом афганский ветер является местным юго-западным ветром (со стороны Афганистана), который дует вдоль реки Пяндж. Его средняя скорость составляет 15–25 м/с, и из-за высокой запылённости он снижает влажность воздуха и наносит значительный ущерб растительности региона. На территории Таджикистана его продолжительность может достигать двух месяцев и более» [14].

Почвы являются основным компонентом местных ландшафтов. Их распространение зависит от геологических, геоморфологических и природных условий. В распределении типов почв наблюдается вертикальная закономерность, то есть с увеличением абсолютной высоты местности типы почв изменяются.

В формировании туризма в регионе важную роль играют прежде всего водные ресурсы и бальнеологический потенциал, а также биологические ресурсы.

Водные объекты выполняют многочисленные и разнообразные функции в сфере туризма и рекреации. Многие туристические объекты, привлекающие большое количество посетителей, представляют собой гидрологические или гидрогеологические объекты. Истоки рек, источники, водопады, озёра, русла рек, водовороты и ручьи всегда вызывают большой интерес у туристов.

В Юго-Западном Таджикистане отсутствуют крупные озёра, однако имеется множество равнинных рек, пригодных для плавания, какинга и водного туризма.

В регионе, благодаря обилию водотоков, благоприятным гидрологическим условиям и умеренной температуре, имеются широкие возможности для развития многих видов водного туризма.

Для купания привлекательны песчаные берега в пойменных реках и в природной зоне Хатлонской области.

В регионе широко распространены минеральные воды, используемые в бальнеологических целях. Из подземных минеральных вод Юго-Западного Таджикистана можно выделить не менее двух типов источника лечебно-восстановительных вод. Источники минеральных вод и лечебных сероводородных грязи минеральных озёр Хатлона (бывшее «Хон») составляют основу потенциала рекреационных ресурсов в пределах региона.

«Подземные воды региона залегают на глубине 100-500 м. На территории региона пробурено 74 скважины с хлоридно-натриевыми и йодобромными водами.

Часть подземных вод является минеральной и может использоваться в бальнеологических целях. Практика лечения заболеваний сердечно-сосудистой системы, нервной системы, гинекологических и кожных заболеваний показывает их высокую эффективность. На их основе в регионе используются минеральные воды и лечебные сероводородные грязи минеральных озёр Хатлона (бывшее «Хон»), Темурмалик, расположенного в 30 км от Хатлона, с минерализацией солёных сульфатно-хлоридных натрий-магниевых вод от 127 до 310 г/л, а также грязи озера Тинак для лечения заболеваний опорно-двигательного аппарата, нервной системы, сосудов и др.» [14].

Согласно геологическому районированию, Юго-Западный Таджикистан расположен в пределах Таджикской депрессии (Таджикской впадины).

С точки зрения геологического строения и истории развития Юго-Западный Таджикистан имеет много общего с Таджикско-Афганской депрессией. Следует отметить, что в течение различных геологических эр и периодов структура данного региона многократно изменялась. Территория полностью сложена мезозойскими и кайнозойскими породами. Палеозойские отложения встречаются преимущественно в восточной и северо-восточной частях региона, где они залегают на глубине 8-12 км [4].

Как известно из геологической литературы, Таджикистан является горной страной, и процесс горообразования здесь продолжается, что является причиной возникновения землетрясений. С точки зрения сейсмичности Таджикистан относится к числу наиболее активных регионов.

Глава 4 «Особенности организации научно-познавательного (культурного) туризма» отмечает, что в Юго-Западном Таджикистане имеется большое количество объектов культурно-познавательного туризма, наиболее известными из которых являются:

1. Соляная гора Ходжа-Мумин.
2. Буддийский монастырь Аджина-Теппа.
3. Тахти-Сангин (Храм Окса).
4. Хулбук.

5. Комплекс Ходжа Машхад.

6. Чилучорчашма.

Решение задач развития туризма требует внимательного учета существующих объектов и территорий, подлежащих охране. Уникальная природа, геологические и историко-культурные природные памятники, локализованных в пределах исследованной территории, являются основным и ключевым национальным достоянием республики. Туризм и рекреация позволяют зарубежным и местным посетителям региона наслаждаться общением с уникальной чистой природой, восстанавливать здоровье, свое мировоззрение, познакомиться с геологической историей, особенностями формирования флоры и фауны региона, формировать экологические взаимоотношения к окружающей среде. Важной и первоочередной задачей государственных и образовательных учреждений и администрации заповедников в настоящее время является полное обеспечение и открытого доступа туристов и отдыхающих на этих территориях при обеспечении устойчивости уникальных природных комплексов и объектов культурно-познавательного наследия.

«Следует также обратить внимание на эту проблему, поскольку в настоящее время у Таджикистана нет полной возможности поддерживать экологическое состояние географических систем на должном уровне. По мнению экспертов, финансирование охраны природы из общественных источников во всём мире в будущем будет только ухудшаться, тогда как экологические проблемы будут стремительно возрастать» [10].

Природные памятники Юго-Западного Таджикистана весьма многочисленны. Каждый регион Юго-Западного Таджикистана обладает своими уникальными природными объектами. Все они, безусловно, заслуживают внимания. Основная проблема заключается в том, что многие природные объекты не включены в соответствующие реестры и не имеют охранного статуса. Более того, многие природные памятники существуют лишь формально – «на бумаге», без реальных мер по их охране.

Геологическое наследие является ценнейшим природным ресурсом, значение которого возрастает, с одной стороны, из-за чрезмерного использования недр, а с другой – из-за роста внутреннего туризма. Юго-Западный Таджикистан обладает значительными такими ресурсами и отличается их большим разнообразием.

В Таджикистане геологические памятники природы традиционно рассматриваются как природные объекты, объясняющие разнообразие формирования геологических процессов в истории Земли: уникальные и интересные геологические разрезы, разнообразие ландшафтов земли или их сочетание, отражающие конкретные этапы становления земной коры, современное состояние и облик планеты, возникновения минеральных ассоциации, горные породы, характерные особенности структуры и текстуры горных массивов.

На рисунке 3 на карте Таджикистана показано расположение геологических памятников природы.

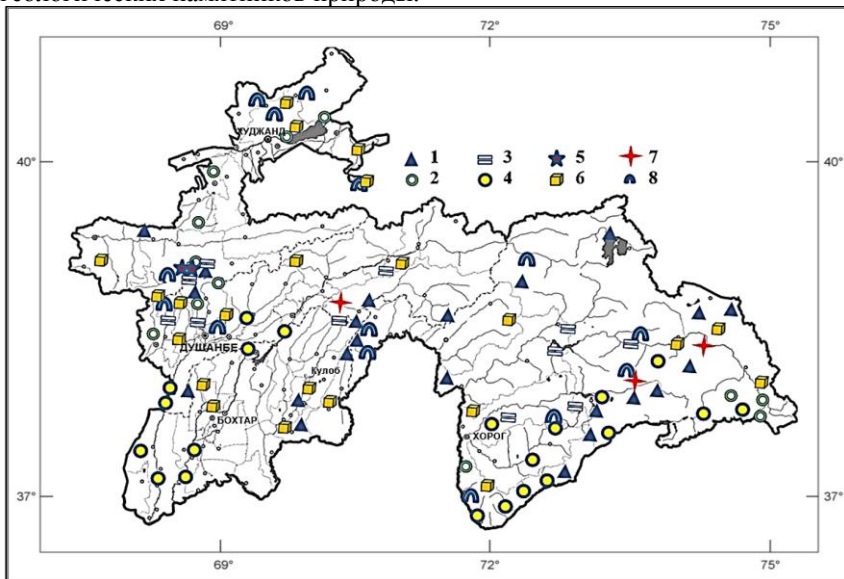

Рисунок 3. – Карта природных геологических памятников Таджикистана
(составлена автором по данным Новикова В.П. и др.):

1 – геоморфологические памятники; 2 – палеонтологические памятники; 3 – тектонические памятники; 4 – гидрогеологические памятники; 5 – современные подземные пожары; 6 – минералогические памятники; 7 – космогенные памятники; 8 – древние раскопки.

Геологические памятники во многих странах мира давно признаны объектами культурного, познавательного и научного туризма. К таким объектам относятся мраморы озера Генерал-Каррера в Патагонии (Чили), бентонитовые поля штата Юта (США), пещера Найка с гигантскими кристаллами (до 12 м) в Мексике, базальтовые колонны Исландии, геологическая структура Ришат в Мавритании, каменные изваяния Аризоны, а также геологические образования Белой пустыни в Египте и другие [3, 19 и др.].

В настоящее время каталог геологических памятников природы (неживой природы) Таджикистана включает более 150 объектов, что является лишь небольшой частью, поскольку потенциал природного наследия страны действительно чрезвычайно велик.

На основе разработанными рекомендациями и методическими инструкциями некоторых исследователей мы предлагаем свое систематизации основных геологических памятников Юго-Западного Таджикистана (таблица 1).

**Таблица 1. – Систематизация основных геологических памятников
территории Таджикистана (составлено автором)**

Группа	Описание группы	Содержание и объём	Объект	Характеристика	Типовой образец местности
Группа А	Геоморфологические памятники	Разные формы рельефа	Поверхностный рельеф	Горы, скалы, каньоны, водопады, долины рек	Каменные грибы (Айнийский район) Чилдухтарон (Муминабадский район)
			Подземный рельеф	Пещеры, карстовые формы	Ходжа-Мумин (Восейский район)
		Ландшафты	Ландшафты	Пустынные ландшафты	Долина Аличур (Мургабский район)
				Степные ландшафты	Гончийская степь (Деваштинский район)
				Низкогорные ландшафты	участок Боботаг (Шаартузский район)
				Высокогорные ландшафты	Участки Западного Памира, районы хребта Хазрати-Шох
				Другие типы ландшафтов	Другие районы республики
Группа Б	Палеонтологические памятники	Дафины	Животный мир	Отложения палеозойской эры	Осадочные толщи Южного Гиссара и Зеравшана
				Отложения мезозойской эры	Осадочные толщи Вахшской долины
				Отложения кайнозойской эры	Древние следы (Лахути, Ховалингский район) [14]
			Ископаемые растения	Отложения мезозойской эры	Угленосные осадочные толщи Южного Гиссара и Зеравшана
				Отложения кайнозойской эры	Осадочные толщи Вахшской долины
			Старие отложения и почвы	Древние почвы	Почвы эпохи палеолита (Кульдара, Ховалингский район)
Группа В	Тектонические памятники	Интересные структуры			Олистостромы каменноугольного периода (Сафедорон, Дарвазский район)

		Продолжение таблицы 1			
		Тектонические разломы	Крупные разломы	Межрегиональные разломы	Глубинный разлом Южного Гиссара (Чорбед, Варзобский район)
		Интересные обнажения	Обнажения геологических комплексов	Обнажения тектонических структур	Горные районы республики
Группа Г	Петрологические и руднопородные памятники	Старые породы	Комплексы старых горных пород	Обнажения горных пород	Гнейсы ортокомплексов Памира (город Хорог)
		Редкие породы	Комплексы редких горных пород	Обнажения горных пород	Сиенитхонг вулкониин Вулканические сиениты Дункельдик (Мургабский район)
Группа Д	Минералогические и рудные памятники	Интересные руды	Редкие полезные ископаемые	Редкоземельные и редкие полезные ископаемые	Карбонатиты Памира (ущелье Дункельдик, Мургабский район)
		Минералы	Кристаллы, друзы	Новые и редкие минералы	Кули калон (ш.Панчакент) Большое озеро (город Пенджикент)
		Современное минералообразование	Подземные пожары		Сухтори ангишт (н.Айни) Угольные подземные пожары (Айнинский район)
		Средневековые и древние горные выработки	Старинные выработки	Старые горные выработки	Добыча и переработка золотой руды (село Имам, Шугнанский район) Золотодобыча / промывка золота (село Яхоб, Ховалингский район)
Группа Е	Гидрогеологические памятники	Подземные воды	Термальные воды	Высокотемпературные воды	(р.Ишкашим) (р.Темурмалик)
			Минеральные воды	Минеральные воды с лечебным химическим составом	(р.Ишкашим) (р. Мургоб)
		Концентрированные рассолы	различные грязи	Лечебные грязи	(р.Ашт) (р.Темурмалик)
Группа Ж	Космогенные памятники	Импактоидные Импакты	Природные удары	Участки с следами метеоритных ударов	участок Бозордара (Мургабский район)

В первой группе (А) классификации природных памятников рассматривается в основном литолого-геоморфологические характеристики. Литолого-геоморфологические особенности – это различные геоморфологические формы рельефа: поверхностные, включает в себя устья, долины, впадины, горные складчатости, склоны, водопады, и подземные – карстовые формы и пещеры. Следует отметить, что, это группа включает в себя ландшафтные памятники, такие как ледники, зоны вечной мерзлоты, объекты пустынного типа – дюны и холмы, распространённые в Таджикистане. В целом, геоморфологические памятники являются самой многочисленной группой в нашей стране.

В второй группе (Б) приводятся сведения о палеонтологических памятниках и включает те объекты, которые являются окаменевшими остатками древних ландшафтов на дневной поверхности (суши, морей, болот, пустынь). Здесь, также рассматривается следы древней органической жизни, а также их следы. Можно отметить, что по геологическому возрасту данная группа могут быть более древними.

К этой группе также относятся древние почвы, которые служили свидетельством поселений первобытных или более поздних людей и в настоящее время находятся под современными отложениями. В последние годы интерес к таким объектам значительно возрос, и отечественные, российские, американские и европейские учёные-археологи проводят их детальное изучение [11]. Мы с уверенностью включаем памятники этих почв – Каратов, Лохути, Кызылсуу – в объекты научно-познавательного туризма, поскольку они являются редкими и очень интересными туристическими объектами.

Сведения о тектонических памятниках приводятся в группе В. Основные объекты относящиеся к этой группе являются: антиклинальные и синклинальные складки, тектонические разломы, разрывные нарушения горных пород, соляные купола, последствия сильных землетрясений и др. Они формируются под воздействием внутренней энергии Земли, которая приводит к нарушению и движению земной коры.

В группу Г, в основном, даётся характеристики гидрогеологических памятников, включающие характеристики минеральных источников, уникальные и рекреационные озёра и участки значительной активизации баланс подземных и поверхностных вод.

Основные характеристики петрографические и минералогические памятники приводятся в группе Д. К петрографическим и минералогическим памятникам обычно относятся рудопроявления и месторождения редких металлов, ценных горных пород, минералов, а также участки новообразования минералов (например, в участках подземного пожара).

Космогенные памятники региона рассматривается в группе Е. Эти памятники являются крайне редкие объекты, и они появляются в

результате воздействием инородных (метеоритов) или более-менее крупных космических тел.

Об историко-геологических памятниках говорится в группе Ж. Это группа уникальная и весьма своеобразная. Она объединяет древние горнодобывающие поселения и известные на регион геолого-стратиграфические разрезы (стратотипы), находящие своего появлению в очерках геологического исследования территории Юго-Западного Таджикистана.

Нужно отметить, что на таблице 1 некоторые геологические памятники смогут одновременно находиться в составе двух или даже трёх группах. В этих случаях данный памятник относят к той группе, к которой он находится в весьма большей степени. Взаимоотношения отдельных признаков и сочетание нескольких сходных характеристик на порядке влияет на его значимость и ценность. С другой стороны, эти ценности геологических памятников устанавливаются не только редкостью природного процесса в пределах исследуемой территории, но и степенью сохранности и научную значимость объекта.

Основные характеристики географическое расположение основных геологических памятников приводится на вышеупомянутой карте. Она показывает, что на территории Таджикистана не встречается участки, где бы они в полном смысле, отсутствовали. Вместе с тем следует отметить, что на приведённой карте отображены только наиболее известные и уникальные памятники республики.

Небольшое количество территорий, не содержащих природных геологических памятников, в верховьях Зеравшана, Северном Памире и на юге Таджикистана объясняется либо низким уровнем геологической изученности этих регионов, либо отсутствием их регистрации.

«Территория Юго-Западного Таджикистана отличается природной уникальностью. Её особенностью является наличие особо охраняемых природных территорий, где полностью исключена или максимально ограничена хозяйственная деятельность, вызывающая изменение природных процессов, включая рекреационное использование. Как показывает мировой опыт, хотя туризм в определённой степени противоречит целям охраны природы, в правильно организованных и рационально управляемых охраняемых территориях он не представляет серьёзной угрозы природным комплексам. Более того, он способствует лучшему пониманию обществом функций особо охраняемых природных территорий» [2].

Нужно отметить, что особо охраняемые природные памятники в пределах Юго-Западного Таджикистана в настоящее время занимают обширную территорию особо охраняемые природные территории (ООПТ) Таджикистана.

Уникальные природные территории страны нужна рассматривать как важный источник преимуществ Юго-Западного Таджикистана,

целостность и сохранность которые повышает социально-экономическое развитие и геоэкологическое благополучие населения региона. Следует отметить, что в настоящее время перед государственными учреждениями охраняемых исследуемой территории стоят две основные и важные задачи: 1). создание благоприятной условий для просветания рекреационного туризма и 2). максимальное предотвращения неблагоприятных воздействий рекреационной и хозяйственной деятельности на особо охраняемые природные объекты, для чего существует соответствующая правовая база.

В фонд охраны природы Юго-Западного Таджикистана входят биосферные земли Хатлона, государственные природные заповедники «Бешай палангон» и «Даштиджум», а также другие охраняемые территории. Кроме того, включены 35 природных памятников пяти типов: ботанические, зоологические, геологические, водные и ландшафтные. В пределах Юго-Западного Таджикистана имеется 35 природных памятников регионального значения общей площадью 30586,6 га (рисунок 4).

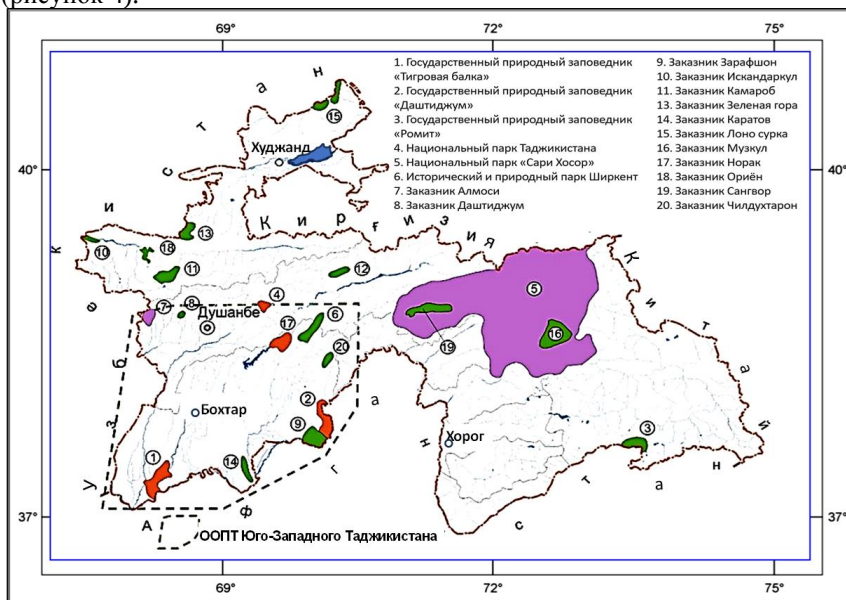

Рисунок 4. - Особо охраняемые природные территории Юго-Западного Таджикистана (по данным Мухаббатов Х.М. и Ниёзов А.С.)

Природные памятники, существующие в регионе, имеют: геологическое, ботаническое, зоологическое, водное и ландшафтное значение. В исследуемой территории имеется один единственный геологический природный памятник «Чилдхухтарон», площадь которого составляет 15 гектаров и который расположен в Муминабадском районе.

Также имеется 18 ботанических памятников природы общей площадью 1087,0 га.

Целесообразно классифицировать геологические памятники природы Юго-Западного Таджикистана. В данном регионе нами выделено 10 типов (видов) геологических памятников природы (таблица 2).

Таблица 2. – Классификация геологических памятников природы Юго-Западного Таджикистана (составлено автором)

Тип	Распространённость типа (по баллу)*
Стратиграфический. Сюда входят: стратотипы, стратотипические участки, опорные геологические разрезы, стратиграфические подразделений, где в геологическом разрезе указываются последовательность образования горных пород и мощность слоёв	5
Палеонтологический. Данный тип охватывает разные местонахождения остатков древних организмов, отличающиеся разнообразием, редкостью и (или) высокой степенью сохранности ископаемых.	4
Тип минеральный – местности, содержащие различные полезные ископаемые, редкие кристаллографические формы минералов, а также районы современных проявлений минералообразования.	3
Тип литологический – участки (массивы) с характерным или редким составом, структурой и текстурой пород, а также другие чёткие свидетельства геологических процессов их формирования.	4
Тип неотектонический – районы проявления новейших тектонических движений	4
Тип структурно-геологический – следы проявлений различных видов тектонических процессов и структур.	4
Тип космогенный – территории, связанные с воздействием космических факторов на поверхность Земли и её внутренние структуры.	2
Тип геотермальный – объекты с выраженными геотермальными аномалиями.	2
Геоморфологический. Этот тип охватывает тот территории с разнообразными геоморфологией рельефа, который отражают процессов образования ландшафта	4
Гидрогеологический. Здесь рассматривается вопросы выходы подземных вод на поверхности, дебиту минеральных вод, солевому составу, давлению, температуре, непосредственно связанные с разделением летучих газов и возникновением процесса вулканизма.	3

Примечание: *распространённость типа (вида) геологических памятников природы (балл): 5 – повсеместное распространение (80-100 % территории), 4 – средняя распространённость (50-80 %), 3 – заметная распространённость (30-50 %), 2 – редкая распространённость (до 30 %).

Используя приведённую выше классификацию и геологические особенности региона, на рисунке 5 представлен пример маршрута геологических памятников природы в регионе (маршрут № 1), а его описание приведено в таблице 3.

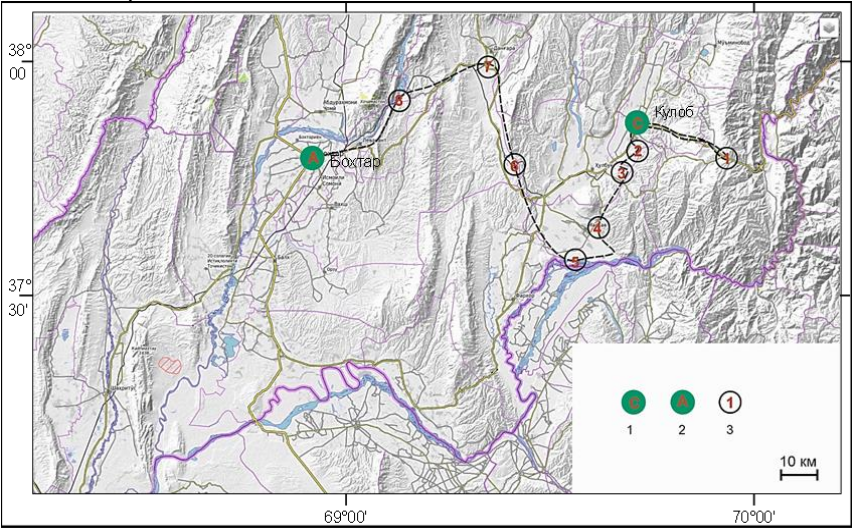

Рисунок 5. - Маршрут №1 геологических памятников Юго-Западного Таджикистана:

1 – начало маршрута, 2 – конец маршрута, 3–8 – остановки маршрута.

Источник: составлено автором

Таблица 3. - Описание маршрута №1 геологических памятников Юго-Западного Таджикистана (составлено автором)

Указатель	Характеристика указателя	Место	Примечание
С	Начало маршрута	г. Куляб	Приём туристов. Гостиница или гестхаус. Лекции и презентации, по маршруту № 1 геологических памятников. Раздача туристам буклетов, брошюр, фотографий и образцов горных пород и минералов.
1	Остановка № 1. Современные проявления неотектонических движений	Районный центр Ш. Шохин	Ост. Осмотр и изучение амплитуды и масштаба смещений пород четвертичного периода (QIV) в древних руслах. Фотосъёмка на фоне геологических ландшафтов. Возвращение в г. Куляб.
2	Остановка № 2.	Гора Ходжа	Ост. Осмотр и знакомство с

		Муъмин	крупнейшим соляным
Продолжение таблицы 3			
			месторождением в Центральной Азии. Посещение пещер. Отбор образцов кристаллов соли. Ознакомление с карстовыми формами и источниками. Фотосъёмка у источников, пещер, карстов и общего ландшафта. Проживание в гестхаусе.
3	Остановка № 3.	Гора Ходжа Сартез	Ост. Знакомство с соляным месторождением Ходжа-Сартез. Отбор образцов кристаллов соли. Общая фотосъёмка. Проживание в гестхаусе.
4	Остановка № 4.	Центр района Хамадони	Ост. Посещение зоны крупного разлома Дарваз–Каракуль, известного как северо-западная граница Индийской крупной плиты на территории Таджикистана. Общая фотосъёмка. Проживание в гестхаусе.
5	Остановка № 5.		Ост. Ознакомление с современными аллювиальными геологическими процессами на участке реки Пяндж–Даркат.
6	Остановка № 6.		Ост. Осмотр толщи осадочных пород мелового периода мощностью более 2 км.
7	Остановка № 7.		Ост. Наблюдение слоёв четвертичных отложений.
8	Остановка № 8.		Ост. Наблюдение за живописными обрывами (разломами) Вахша, которые отчётливо оставили свои следы на левом берегу реки
A	Конец маршрута	г. Бохтар	Гостиница или гостевой дом (гест хаус). Отправление туристов

Таким образом, с целью анализа современного состояния туризма на территории Юго-Западного Таджикистана, изучения и установления ежедневной потребностей туристов в области охотничьем и рыболовном туризме и других услуг, путей их обеспечения, нами всесторонне было проведено исследование в коллективе ряда фирм и соответствующих

организаций, принимающих поток туристов в исследуемой территории с целью восстановления и отдыха.

В ходе исследования были получены следующие предварительные характеристики рекреантов:

1. Основной целью приезда является охота (около 60 %) и лечение (около 40 %). Это свидетельствует о наличии благоприятных условий для развития экологического и научно-познавательного туризма. В охраняемых природных территориях Хатлонской области, входящей в состав Юго-Западного Таджикистана, ежегодно орнитологи наблюдают различные виды птиц, особенно мигрирующие виды, в весенний и осенний периоды. Также в регион приезжают волонтеры и специалисты научно-исследовательских центров естественных наук из различных регионов Таджикистана для проведения научных исследований.

2. Большинство прибывающих в туристических целях относятся к групповой форме туризма. Численность групп обычно составляет от 5 до 10 человек.

Исключение составляют группы студентов и учащихся средних общеобразовательных учреждений, принимаемых администрацией государственного биосферного заповедника; численность таких групп, как правило, выше и достигает 20-25 человек.

3. При организации группового туризма гендерные и возрастные характеристики туристов не играют доминирующей роли. Основной целью посещения данных групп является активный отдых, связанный с рыболовством и охотой на животных, обитающих в туристской зоне. По результатам анкетирования установлено, что 96 % респондентов составляют мужчины, из которых более 65% приходится на возрастную группу 30-35 лет. Около 26 % составляют лица в возрасте 40–49 лет, и примерно 6 % - лица в возрасте около 20 лет. Остальные возрастные группы не превышают 3% опрошенных, включая мужчин старше 70 лет, которые преимущественно проявляют интерес к рыболовству.

4. Любители охоты и рыболовства, использующие туристические услуги Юго-Западного Таджикистана, приносят значительный доход туристическим компаниям.

5. Среди туристов наблюдается разнообразие групп по гендерным, возрастным и социально-экономическим характеристикам.

6. Кроме того, такие группы, особенно в рамках образовательного и экологического туризма, включают семьи с детьми и представителей различных возрастных категорий.

7. По результатам обобщения проведённого исследования можно сделать следующие выводы:

- значительная часть населения региона проявляет рациональное отношение к сохранению природных ресурсов;

- санитарное состояние ряда населённых пунктов Юго-Западного Таджикистана, а также многих историко-культурных памятников не соответствует современным требованиям.

Проведённые исследования ещё раз подтверждают, что Юго-Западный Таджикистан обладает высоким туристским потенциалом.

Основными факторами, обеспечивающими благоприятные условия для развития данного направления, являются уникальное географическое положение региона и уровень его освоенности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Юго-Западный Таджикистан имеет уникальные природные, геологические и геоэкологические условия, представляющие целостный географо-геоэкологический комплекс. Природные, геолого-геоэкологические условия Юго-Западного Таджикистана благоприятны и разнообразны, что предоставляет возможность для их использования в развитии научного, лицензионного рыболовства и охоты, медицинского, экологического, образовательного, водного, спортивного и приключенческого туризма. Регион обладает достаточными условиями и потенциалом для организации научно-образовательного (культурного) туризма [1-А].

2. Степень изученности геоэкологических условий и природно-рекреационного потенциала Юго-Западного Таджикистана, а также особенностей организации и развития научно-познавательного туризма в регионе находится на достаточном уровне [12-А].

3. Природный, геологический и рекреационный потенциал Юго-Западного Таджикистана в настоящее время исследован на недостаточном уровне, что является основанием для проведения диссертационного исследования [2-А].

4. Рекреационные, природные, исторические и культурные ресурсы в совокупности с факторами, обеспечивающими рекреационную деятельность, формируют различные уровни рекреационных территориальных систем. Рекреационный потенциал Юго-Западного Таджикистана составляет совокупность природно-геологических, культурно-исторических объектов, ресурсов и условий, которые в пределах определённой территории формируют её пригодность для развития различных видов туризма и обеспечивают разнообразные рекреационные возможности [8-А], [11-А], [15-А].

5. Основу научно-познавательного (культурного) туристского потенциала Юго-Западного Таджикистана составляют геологические комплексы мезозойского и кайнозойского возраста, а также структуры, сформированные в результате тектонических столкновений Евразийской и Индийской плит. Территории рекреационного использования Юго-Западного Таджикистана с учётом природных и социально-экономических условий позволяет выделить ряд рекреационных зон,

обладающих благоприятными условиями для развития рекреационной деятельности [3-А], [6-А], [9-А].

6. Туристские маршруты научно-познавательного (культурного) туризма, включают привлекательные природные, географические и геологические объекты и могут служить основой для организации и развития нового вида туризма– геотуризм [3-А], [7-А], [13-А].

7. Туризм в особо охраняемых природных территориях при правильной его организации не угрожают природным комплексам [5-А].

8. Особое внимание должно быть уделено анализу природно-ресурсного потенциала региона, включая уникальные ландшафты, климатические условия, биологическое разнообразие, а также особо охраняемые природные территории [14-А], [17-А].

9. Оценено современное состояние и уровень использования туристских ресурсов, выявлены ключевые факторы, влияющие на развитие экологического туризма, особенно природно-географические, социально-экономические и организационно-управленческие условия. Установлено, что, несмотря на достаточный туристский потенциал, уровень его практического использования остаётся недостаточным. На основе анализа определены основные проблемы развития туризма в регионе, особенно несовершенство механизмов управления, слабая развитость инфраструктуры, недостаточная интеграция местного населения в туристскую деятельность [10-А], [16-А].

10. Предложены приоритетные направления совершенствования системы управления туризмом, в том числе внедрение стратегического планирования, развитие механизмов эффективного управления, использование цифровых и инновационных технологий (в том числе ГИС). Результаты исследования могут быть использованы при разработке региональных программ развития туризма, а также при формировании эффективной политики устойчивого использования природных ресурсов и управления туристско-рекреационной деятельностью [4-А].

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

Геоэкологическое исследование рекреационного и туристского потенциала Юго-Западного Таджикистана позволяет сформулировать ряд рекомендаций, имеющих практическое значение.

1. Результаты диссертационного исследования рекомендуются для использования при организации эффективной системы культурнопознавательного туризма в Юго-Западном Таджикистане. Оценка перспектив развития культурно-познавательного туризма в Юго-Западном Таджикистане может быть использована при планировании социально-экономического развития региона.

2. На современном этапе, несмотря на значительные туристские ресурсы в республике и, в частности, в Юго-Западном Таджикистане,

данный сектор развивается недостаточно, и его доля в региональном и мировом туризме остаётся незначительной. Туризм в данной части Таджикистана должен первоначально планироваться на местном уровне; при этом необходимо разрабатывать стратегии развития туризма, включая экономические аспекты, механизмы реализации, структурные модели и схемы, методы стимулирования и другие элементы, необходимые для развития и управления туристской сферой. При разработке региональных программ и использовании международного опыта следует учитывать потенциал развития туризма в национальном масштабе.

3. Несмотря на высокий туристический и рекреационный потенциал Юго-Западного Таджикистана, главной проблемой при проведении исследований, анализе, оценке потенциала и разработке рекомендаций является отсутствие единой, полной и объективной информации о состоянии туристической индустрии в регионе.

4. В Юго-Западном Таджикистане имеются возможности для развития практически всех видов туризма: рекреационного и лечебного, культурно-познавательного, историко-познавательного, приключенческого, аграрного, спортивного, религиозного, этнического, делового, образовательного и др. Для научно обоснованной и эффективной оценки туристско-рекреационного потенциала, особенно в горных районах Юго-Западного Таджикистана, необходимо применять балльный (оценочный) метод. С его использованием следует проводить балльную оценку климатических показателей, ландшафтов, водных ресурсов, растительного и животного мира региона как основных критериев оценки рекреационного потенциала.

5. Для разработки стратегии развития туризма в Юго-Западном Таджикистане рекомендуется обосновать приоритетные направления управления региональным туризмом, разработка механизмов взаимодействия субъектов туристского рынка с государственными органами, а также совершенствование функций и организационной структуры государственных органов управления туризмом в регионе.

6. Новый вид культурно-познавательного туризма – геотуризм в Юго-Западном Таджикистане может стать отраслью, развитие которой будет способствовать прогрессу других секторов народного хозяйства. В целом, на основе предложенных в диссертации рекомендаций туристская отрасль Юго-Западного Таджикистана при рациональной 30 организации и эффективной реализации может обеспечить устойчивое экономическое и социальное развитие как региона, так и страны в целом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абдуллаев, С.Ф. Распределение природной и техногенной радиоактивности в образцах пыльной мглы юга Таджикистана [Текст] / С.Ф. Абдуллаев, Н.А. Абдурасулова, Б.И. Назаров, В.А. Маслов, Ан.А. Джураев, А.А. Джураев, У. Мадвалиев, Т. Давлатшоев // Журнал: «Доклады Академии наук Республики Таджикистан», 2011. – Том 54. – № 9. – С.139-146.
2. Абдурахимов, С.Я. Антропогенные изменения основных экологических компонентов в Таджикистане [Текст] / С.Я. Абдурахимов, Д.Н. Саидова // Центрально-Азиатские гуманитарные исследования. – Худжанд: Вароруд, 1999. – № 3. – С.65-72.
3. Anikin, A.A. Lakhuti-IV: A New Site of the Loessic Paleolithic in Tajikistan [Text] / A.A. Anikin, A.G. Rybalka, T.U. Khudjageldiev, P.M. Sosin, A.F. Sharipov, R.N. Kurbanov // J. Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia, 2023. – № 51(3). – P.1003-1013.
4. Баратов, Р.Б. Геологические очерки Памиро-Алая [Текст] / Р.Б. Баратов, В.И. Буданов. – Душанбе: Дониш, 2005. – 232 с.
5. Боголюбова, С.А. Эколого-экономическая оценка рекреационных ресурсов [Текст] / С.А. Боголюбова. – Москва: Академия, 2009. – С.36-39.
6. Географический энциклопедический словарь. Понятия и термины [Текст] / Гл. ред. акад. А.Ф. Трёшников. – Москва: Сов. энциклопедия, 1988. – 432 с.
7. Голубчиков, Ю.Н. Геотуризм как новый объект исследований в науках о Земле [Текст] / Ю.Н. Голубчиков // Журнал: «Жизнь Земли», 2021. – Том 43. – № 3. – С.368-379.
8. Кочуров, Б.И. Геоэкологическое картографирование: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений [Текст] / Б.И. Кочуров, Д.Ю. Шишкина, А.В. Антипова, С.К. Костовска; под ред. Б.И. Кочурова. – Москва: Издательский центр «Академия», 2009. – 192 с.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳӣ» (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13.11.2024, №2104). – ш. Душанбе, 7 августи соли 2020, №1717.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хифзи муҳити зист» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, №7-8, мод. 614; с. 2014, №11, мод. 669) (Қонуни ҚТ аз 27.11.2014 №1160, аз 18.07.2017 №1449, аз 08.06.2022 №1879, аз 08.06.2022 №1880, аз 13.11.2024 №2099). – ш. Душанбе, 02 августи соли 2011, №760.
11. Мухаббатов, Х.М. Географические основы рационального природопользования в горных регионах Дисс... докт. геогр. Наук. Москва, 1999. – 340 с.
12. Новиков, В.П. Геологические памятники природы-объекты экологического просвещения и туризма в Таджикистане [Текст] / В.П. Новиков, Ф.С. Салихов, В.В. Супрычев // Журнал: Вестник филиала

Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе. – Том 1. – №3 (25). – Душанбе, 2022. – С.94-102.

13. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 28.12.2023. Дастрасӣ: <http://president.tj/node/32191>.

14. Раҳимов, А.И. Географияи вилояти Хатлон [Матн] / А.И. Раҳимов, Ҷ.Қ. Баротов, А.Қ. Мирзоев. – Хучанд: Нури маърифат, 2021. – 121 с.

15. Рубан, Д.А. Академические формы геологического туризма [Текст] / Д.А. Рубан // Вестник Алтайской академии экономики и права, 2015. – №4 (42). – С.110-114.

16. Рубан, Д.А. Особенности формирования национального геотуристического рынка [Текст] / Д.А. Рубан // Вестник БИСТ, 2011. – №3 (11). – С.21-28.

17. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2018, №372 тасдиқ шудааст).

18. Таджикистан. Природа и природные ресурсы. – Душанбе: Дониш, 1982. – 600 с.

19. Храбовченко, В.В. Экологический туризм [Текст] / В.В. Храбовченко. – Москва: Финансы и статистика, 2003. – 208 с.

СПИСОК НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ АВТОРА

1. Статьи, опубликованные в рецензируемых изданиях Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан:

[1-А]. Каримджони М. Имкониятҳои рушди туризми экологӣ дар вилояти Хатлон [Матн] / М. Каримджони // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук, 2020. – №6. – С.186-190. ISSN 2413-5151.

[12-А]. Каримджони М. Туризмӣ таърихи фарҳангӣ яке аз наъҳои маъруф ва оммавии сайёҳӣ дар рушди иқтисодиёти миллий [Матн] / М. Каримджони // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук, 2022. – №6. – С.107-113. ISSN 2413-5151.

[3-А]. Каримджони М. Хусусиятҳои сохтори геологӣ релефии вилояти Хатлон дар ташкили соҳаи сайёҳӣ [Матн] / М. Каримджони, А.С. Ниязов // Вестник Хорогского государственного университета. Серия естественных наук, 2024. – №2 (30). – С.45-52. ISSN 2464-5696.

[4-А]. Каримджони М. Развитие экологического туризма в Хатлонской области: потенциал и совершенствование механизмов управления [Текст] / М. Каримджони, А.И. Рахимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук, 2026. – №2. – С.89-95. ISSN 2413-5151.

[5-А]. Каримджони М. Ташкили сайёҳии табиӣ (геосайёҳӣ) дар Тоҷикистони Ҷанубу Фарбӣ ва аҳамияти иқтисодии он [Матн] / М. Каримджони, Ш.Д. Давлатзода // Теоретический научно-

производственный журнал “Кишоварз”, Таджикского аграрного университета имени Шириншоҳ Шотемур, 2026. – №2 (111). – С.505-513. ISSN 2074-5435.

II. Статьи, опубликованные в других изданиях

[6-А]. Каримджони М. Истифодаи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии минтақаи Кулоб дар соҳаи сайёҳӣ [Матн] / М. Каримджони // Материалы областной научно-теоретической конференции на тему “Роль сферы туризма и народных ремёсел в социально-экономическом развитии Хатлонской области” (Куляб, 31.03.2018). – Куляб, 2018. – С.54-59.

[7-А]. Каримҷони М. Роҳҳои ифлосшавии ҳавои атмосфера ва хифзи он дар шароити имруза [Матн] / М. Каримджони // Материалы республиканской научно-практической конференции на тему “Идея эволюционизма в современной философии науки”. – Куляб, 2020. – С.206-209.

[8-А]. Каримджони М. Истифодаи самараноки захираҳои гидроэнергетикии дарёи Панҷ [Матн] / М. Каримджони // Материалы республиканской научно-практической конференции на тему “Изменение климата и его влияние на питьевую воду Республики Таджикистан”. – Куляб, 2022. – С.178-180.

[9-А]. Каримджони М. Агротуризм ва имконияти инкишофи он дар минтақаи Кӯлоб [Матн] / М. Каримджони, Р. Иброғимова // Материалы республиканской научно-практической конференции на тему “Актуальные проблемы развития туризма и народных ремёсел в Республике Таджикистан”. – Душанбе, 2023. – С.73-77.

[10-А]. Каримджони М. Ёдгориҳои табиӣ ва таърихӣ вилати хатлон омили рушди соҳаи сайёҳӣ [Матн] / М. Каримджони, С. Рахимов // Материалы республиканской научно-практической конференции на тему “Проблемы развития внутреннего туризма в современную эпоху”, посвящённая Международному десятилетию действий “Вода для устойчивого развития, 2018-2028 годы” и реализации второго этапа “Стратегии развития туризма в Республики Таджикистан на период до 2030 года” (г. Душанбе, 1 ноября 2023 года). – Душанбе, 2023. – С.84-87.

[11-А]. Каримджони М. Таъсири омилҳои антропогенӣ ба мавзӯҳои сайёҳии минтақаи Кӯлоб: дурнамо ва ояндабинӣ [Матн] / М. Каримджони // Материалы республиканской научно-практической конференции на тему «Зеленая энергетика и охрана природных экосистем Республики Таджикистан». – Куляб, 2023. – С.234-237.

[12-А]. Каримджони М. Таъсири курортҳо (истироҳатгоҳҳо) чӯзи таркибии дестинасияи сайёҳӣ [Матн] / М. Каримджони, Н.Д. Бобоев и др. // Материалы республиканской научно-практической конференции на тему “Проблемы развития внутреннего туризма в современную эпоху”, посвящённая Международному десятилетию действий “Вода для устойчивого развития, 2018-2028 годы” и реализации второго этапа “Стратегии развития туризма в Республики Таджикистан на период до 2030 года” (г. Душанбе, 1 ноября 2023 года). – Душанбе, 2023. – С.116-121.

[13-А]. Каримджони М. Имкониятҳои рушди туризми табобатӣ дар намаккӯҳи Хоҷамӯъмин [Матн] / М. Каримджони, А.К. Мирзоев // Материалы международной научно-теоретической конференции посвященной 30-летию образования Народно-демократической партии Таджикистана, 30-годовщине принятия Конституции Республики Таджикистан и 2024 год – “Годом правового просвещения” (г.Куляб, 16-17 мая 2024г.). – Куляб, 2024. – С.77-82.

[14-А]. Каримджони М. Имконият ва роҳҳои рушди соҳаи сайёҳӣ дар вилояти Хатлон [Матн] / М. Каримджони // Материалы международной научно-теоретической конференции, посвященной 30-летию образования Народно-демократической партии Таджикистан (г. Куляб, 16-17 мая 2024г.). – Куляб, 2024. – С.189-192.

[15-А]. Каримджони М. Нақши сохтори геологии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ дар ташкили сайёҳии илмию фарҳангӣ [Матн] / М. Каримджони // Материалы общеуниверситетской научно-теоретической конференции, посвященной 30-й годовщине принятия Конституции Республики Таджикистан, объявлению 2024 года Годом правового просвещения и “Двадцатилетию изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования (2020-2040 гг.)”. – Душанбе, 2024. – С.185-189.

[16-А]. Каримджони М. Сохтори геологии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ ва нақши он дар ташкили сайёҳии илмию фарҳангӣ [Матн] / М. Каримджони // Материалы международной научно-теоретической конференции на тему “Современные достижения и существующие проблемы в геологической науке”. (г.Душанбе, 24 мая 2024г.). – Душанбе, 2024. – С.285-291.

[17-А]. Каримджони М. Хусусиятҳои сохтори геологии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ – ҳамчун асоси ташкили сайёҳии илмӣ ва фарҳангӣ [Матн] / М. Каримджони // Материалы международной научно-теоретической конференции на тему “Геология в пространстве и времени” посвященной “270-летию Московского государственного университета имени М.В.Ломоносова”, “75-летию геологического факультета Московского государственного университета имени М.В.Ломоносова” и “15 летию Филиала Московского государственного университета имени М.В.Ломоносова в городе Душанбе” (г.Душанбе, 15-17 апреля 2024г.). – Душанбе, 2024. – С.201-205.

[18-А]. Каримджони М. Нақши захираҳои обӣ ва рекреатсионии Тоҷикистони Ҷанубу Ғарбӣ дар ташкили туризми табобатӣ [Матн] / М. Каримджони, А.И. Рахимов // Материалы международной научно-теоретической конференции на тему “Оценка глобального потепления и пути его предотвращения в контексте охраны гидрологических ресурсов и криосферы” (г.Куляб, 31 март 2026г.). – Куляб, 2026. – С.172-176

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Каримчони Музаффар дар мавзуи «Чанбаҳои геозкологии зарфияти табию рекреатсионии Тоҷикистони Чанубу Ғарбӣ ва дурнамои рушди сайёҳии илмию маърифатӣ дар минтақа» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои география аз рӯи ихтисоси 1.6.7. Геозкология

Калимаҳои вожавӣ: *Тоҷикистони Чанубу Ғарбӣ, геозкология, зарфияти табию рекреатсионӣ, чанбаҳо, сайёҳии илмию маърифатӣ, геосайёҳӣ, хайсайрҳо, дурнамои рушди сайёҳӣ.*

Мақсади таҳқиқоти диссертасионӣ баҳодиҳии иқтидори сайёҳию рекреатсионии Тоҷикистони Чанубу Ғарбӣ бо мақсади ташкили сайёҳии илмию маърифатӣ (фарҳангӣ).

Вазифаҳои таҳқиқот ин омӯзиш ва таҳлили адабиёт доир ба шароити табию геологӣ, хусусиятҳои геозкологӣ ва зарфияти сайёҳӣ Тоҷикистони Чанубу Ғарбӣ; ташкил ва гузаронидани корҳои саҳроӣ дар минтақаҳои Тоҷикистони Чанубу Ғарбӣ; таҳлили маводи ҷамъоваришуда доир ба шароити табию геологӣ ва зарфияти сайёҳии минтақа; таҳияи хатсайрҳои сайёҳӣ дар минтақа мебошанд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот дар он аст, ки бори аввал дар мисоли Тоҷикистони Чанубу Ғарбӣ, шароити табию геологӣ ва геозкологии он муфассал таҳқиқ карда шудааст, объектҳои ҷолиби сайёҳии илмию маърифатии (фарҳангии) минтақа муайян ва тавсия карда шудаанд, тавсияи мушаххаси илмӣ барои ташкили сайёҳии илмию маърифатӣ (фарҳангӣ) дар Тоҷикистони Чанубу Ғарбӣ пешниҳод карда шудаанд, хатсайрҳои сайёҳии илмию маърифатӣ (фарҳангӣ) таҳия ва пешниҳод карда шудаанд.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар ба даст овардани маълумотҳои навин оид ба хусусиятҳои табию геологӣ, геозкологии минтақаи Тоҷикистони Чанубу Ғарбӣ—яке аз гушаҳои ҷолиб барои сайёҳии илмию маърифатӣ (фарҳангӣ) ифода меёбад.

Шароити геозкологӣ—рекреатсионии Тоҷикистони Чанубу Ғарбӣ мачмӯи объектҳои табию геологӣ ва фарҳангию таърихӣ, мавод ва шароитҳое, ки дар ҳудуди муайян мавҷуданд ва дар якҷоягӣ мувофиқати ҳудудро барои рушди намудҳои гуногуни сайёҳӣ муайян карда, имкони фароғатии гуногунро фароҳам меоварад, мебошад.

Зарфияти асосии сайёҳии илмию маърифатии (фарҳангии) Тоҷикистони Чанубу Ғарбиро мачмааҳои геологии давраи мезозой, кайнозой ва сохторҳои дар натиҷаи бархурдҳои тектоникии пластаҳои азими Осиёаврупо ва Ҳинд ташкил медиҳанд. Минтақаи рекреатсионии истифодабарии ҳудуди минтақа бо назардошти шароити табиӣ ва иҷтимоию иқтисодии он имкон медиҳад, ки як қатор минтақаҳои рекреатсионӣ, ки барои рушди фаъолияти рекреатсионӣ шароити бехтарин доранд, муайян карда шаванд.

Хатсайрҳои сайёҳии илмию маърифатӣ (фарҳангӣ) объектҳои ҷолиби табиӣ, географӣ ва геологиро дарбар гирифта, метавонанд барои ташаккул ва рушди намуди нави сайёҳӣ асос гузоранд.

АННОТАЦИЯ

к диссертации Каримджони Музаффера по теме «Геоэкологические аспекты природного и рекреационного потенциала Юго-Западного Таджикистана и перспективы развития научно-просветительского туризма в регионе» на соискание учёной степени кандидата географических наук по специальности 1.6.7. Геоэкология

Ключевые слова: *Юго-Западный Таджикистан, геоэкология, природный и рекреационный потенциал, аспекты, научно-образовательный туризм, геотуризм, экскурсии, перспективы развития туризма.*

Цель диссертационного исследования – оценка туристического и рекреационного потенциала Юго-Западного Таджикистана для организации научно-образовательного туризма.

Задачи исследования включают изучение и анализ литературы по природно-геологическим условиям, геоэкологическим особенностям и туристическому потенциалу Юго-Западного Таджикистана; организацию и проведение полевых работ; анализ собранных материалов по природно-геологическим условиям и туристическому потенциалу; разработку туристических маршрутов в регионе.

Научная новизна исследования заключается в том, что впервые на примере Юго-Западного Таджикистана детально изучены его природно-геологические и геоэкологические условия, выявлены и рекомендованы интересные объекты научно-образовательного туризма региона, предложены конкретные научные рекомендации по организации научно-образовательного (культурного) туризма, а также разработаны и представлены научно-образовательные туристические маршруты.

Теоретическая и практическая значимость исследования выражается в получении новых данных о природных, геологических и геоэкологических особенностях региона Юго-Западного Таджикистана – одного из наиболее привлекательных регионов для научно-образовательного туризма.

Геоэкологические и рекреационные условия Юго-Западного Таджикистана представляют собой совокупность природных, геологических, культурных и исторических объектов, материалов и условий, существующих на определенной территории и в совокупности определяющих пригодность территории для развития различных видов туризма и предоставляющих возможности для разнообразного отдыха.

Основной потенциал научно-образовательного туризма в Юго-Западном Таджикистане формируется геологическими комплексами мезозойской и кайнозойской эр и структурами, образовавшимися в результате тектонических столкновений гигантских Азиатской, Европейской и Индийской плит. Рекреационная зона использования территории Юго-Западного Таджикистана, с учетом ее природных и социально-экономических условий, позволяет выделить ряд рекреационных зон, обладающих наилучшими условиями для развития рекреационной деятельности. Научно-образовательные туристические маршруты включают интересные природные, географические и геологические объекты и могут заложить основу для формирования и развития нового вида туризма.

ANNOTATION

to Karimdzhoni Muzaffar's dissertation «Geoecological aspects of the natural and recreational potential of Southwestern Tajikistan and prospects for the development of scientific and educational tourism in the region» for the academic degree of Candidate of Geographical Sciences in the specialty 1.6.7. Geoecology

Keywords: *South-Western Tajikistan, geoecology, natural and recreational potential, aspects, scientific and educational tourism, geotourism, excursions, prospects for tourism development.*

The purpose of the dissertation research is to assess the tourist and recreational potential of South-Western Tajikistan in order to organize scientific and educational (cultural) tourism.

The tasks of the research are to study and analyze the literature on the natural and geological conditions, geoecological features and tourist potential of South-Western Tajikistan; organize and conduct fieldwork in the regions of South-Western Tajikistan; analyze the collected materials on the natural and geological conditions and tourist potential of the region; develop tourist routes in the region.

The scientific novelty of the research is that for the first time, on the example of South-Western Tajikistan, its natural, geological and geoecological conditions have been studied in detail, interesting objects of scientific and educational (cultural) tourism of the region have been identified and recommended, specific scientific recommendations for the organization of scientific and educational (cultural) tourism in South-Western Tajikistan have been proposed, and scientific and educational (cultural) tourist routes have been developed and presented.

The theoretical and practical significance of the research is expressed in obtaining new data on the natural, geological, and geoecological features of the South-Western Tajikistan region - one of the most attractive areas for scientific and educational (cultural) tourism.

The geoecological and recreational conditions of South-Western Tajikistan are a set of natural, geological, cultural, and historical objects, materials, and conditions that exist in a certain territory and together determine the suitability of the territory for the development of various types of tourism and provide opportunities for various recreation.

The main potential of scientific and educational (cultural) tourism in South-Western Tajikistan is formed by geological complexes of the Mesozoic, Cenozoic eras and structures resulting from the tectonic collisions of the giant Asian, European and Indian plates. The recreational zone of use of the territory of South-Western Tajikistan, taking into account its natural and socio-economic conditions, allows us to identify a number of recreational areas that have the best conditions for the development of recreational activities.

Scientific and educational (cultural) tourism routes include interesting natural, geographical and geological objects and can lay the foundation for the formation and development of a new type of tourism.